

Istoria tolerante religióse în
Romnia, de Bogdan
Petricecu-Hajde,... Editiunea
II...

Hsdê, Bogdan Petricecu-. Istoria tolerante religiöse în Romnia, de Bogdan Petricecu-Hajde,... Editiunea II.... 1868.

1/ Les contenus accessibles sur le site Gallica sont pour la plupart des reproductions numériques d'oeuvres tombées dans le domaine public provenant des collections de la BnF. Leur réutilisation s'inscrit dans le cadre de la loi n°78-753 du 17 juillet 1978 :

- La réutilisation non commerciale de ces contenus ou dans le cadre d'une publication académique ou scientifique est libre et gratuite dans le respect de la législation en vigueur et notamment du maintien de la mention de source des contenus telle que précisée ci-après : « Source gallica.bnf.fr / Bibliothèque nationale de France » ou « Source gallica.bnf.fr / BnF ».

- La réutilisation commerciale de ces contenus est payante et fait l'objet d'une licence. Est entendue par réutilisation commerciale la revente de contenus sous forme de produits élaborés ou de fourniture de service ou toute autre réutilisation des contenus générant directement des revenus : publication vendue (à l'exception des ouvrages académiques ou scientifiques), une exposition, une production audiovisuelle, un service ou un produit payant, un support à vocation promotionnelle etc.

[CLIQUER ICI POUR ACCÉDER AUX TARIFS ET À LA LICENCE](#)

2/ Les contenus de Gallica sont la propriété de la BnF au sens de l'article L.2112-1 du code général de la propriété des personnes publiques.

3/ Quelques contenus sont soumis à un régime de réutilisation particulier. Il s'agit :

- des reproductions de documents protégés par un droit d'auteur appartenant à un tiers. Ces documents ne peuvent être réutilisés, sauf dans le cadre de la copie privée, sans l'autorisation préalable du titulaire des droits.

- des reproductions de documents conservés dans les bibliothèques ou autres institutions partenaires. Ceux-ci sont signalés par la mention Source gallica.BnF.fr / Bibliothèque municipale de ... (ou autre partenaire). L'utilisateur est invité à s'informer auprès de ces bibliothèques de leurs conditions de réutilisation.

4/ Gallica constitue une base de données, dont la BnF est le producteur, protégée au sens des articles L341-1 et suivants du code de la propriété intellectuelle.

5/ Les présentes conditions d'utilisation des contenus de Gallica sont régies par la loi française. En cas de réutilisation prévue dans un autre pays, il appartient à chaque utilisateur de vérifier la conformité de son projet avec le droit de ce pays.

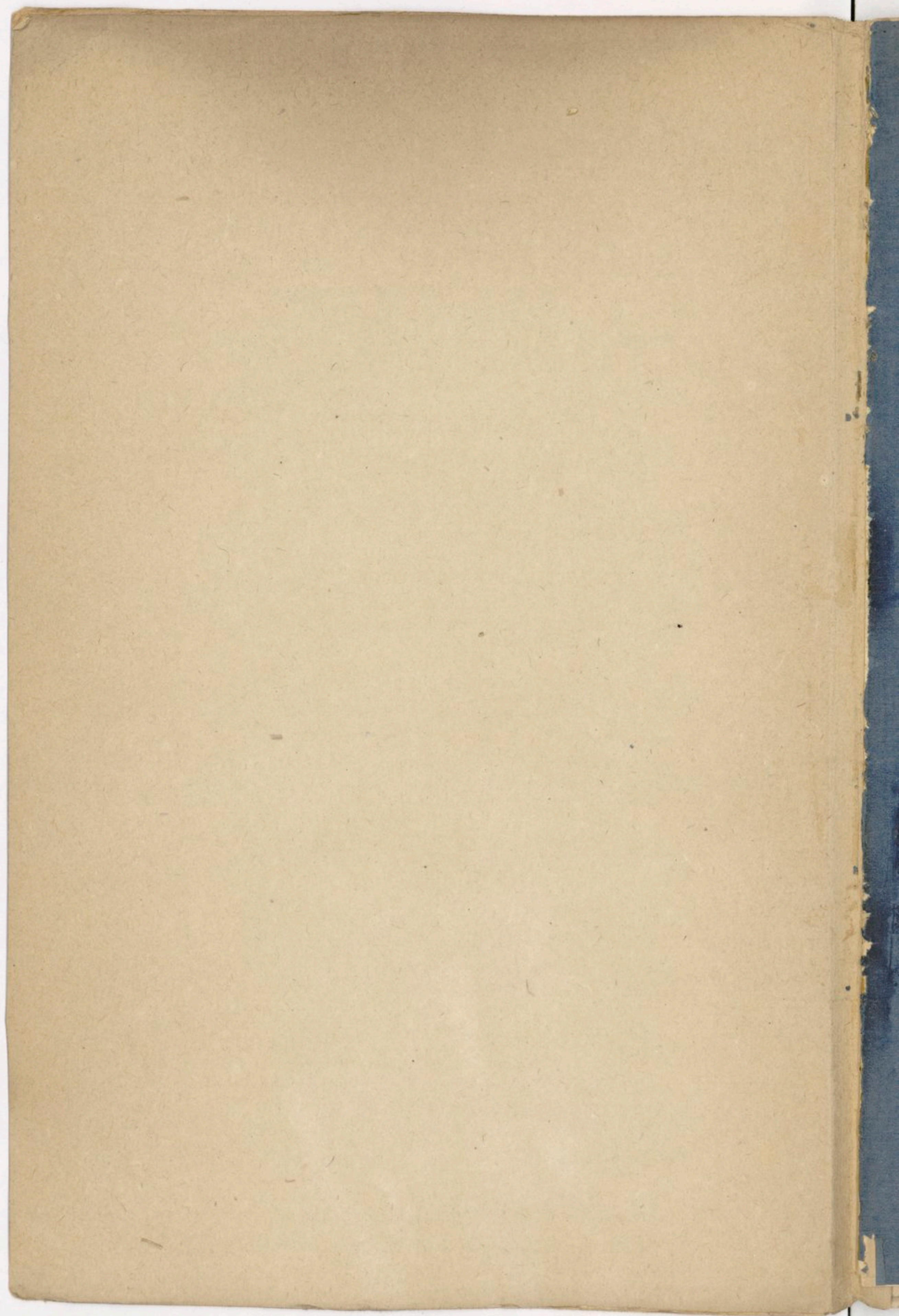
6/ L'utilisateur s'engage à respecter les présentes conditions d'utilisation ainsi que la législation en vigueur, notamment en matière de propriété intellectuelle. En cas de non respect de ces dispositions, il est notamment passible d'une amende prévue par la loi du 17 juillet 1978.

7/ Pour obtenir un document de Gallica en haute définition, contacter utilisation.commerciale@bnf.fr.

3785

ISTORIA
TOLERANȚEI RELIGIOSE
ÎN ROMÂNIA

DE

BOGDAN PETRICEÎCU-HAJDEU,

LICENȚIAT ÎN DREPT, VECHIU PROFESOR DE ISTORIE ȘI
STATISTICĂ LA LICEUL DE IAȘI, DIRECTORUL ARHIVEI ISTORICE A
ROMÂNIEI, MEMBRUL ADUNĂRII LEGISLATIVE.

EDIȚIUNEA II, REVEDUTĂ ȘI ADAUSĂ.

643

BUCUREȘTI
TIPOGRAFIA LUCRĂTORILOR ASOCIAȚI
12 PASSAGIUL ROMÂN 12
1868

Histoire
de la tolérance religieuse
en Roumanie,
par Bogdan Petriceicu-Hașdeu,

2e édition

Emile Picot

ISTORIA
TOLERANȚEI RELIGIOASE
ÎN ROMÂNIA

DE

BOGDAN PETRICEÎCU-HAJDEŪ

LICENȚIATŪ ÎN DREPTŪ, VECHIU PROFESORE DE ISTORIA ȘI
STATISTICĂ LA LICEULŪ DE IAȘI, DIRECTORELE ARCHIVEI ISTORICE A
ROMÂNIEI, MEMBRULŪ ADUNĂRII LEGISLATIVE.

EDIȚIUNEA II, REVEDUTĂ ȘI ADAUSĂ.

BUCURESCÎ

TYPOGRAPHIA LUCRĂTORILOR ASOCIAȚI
12 PASAGIUL ROMAN 12
1868.

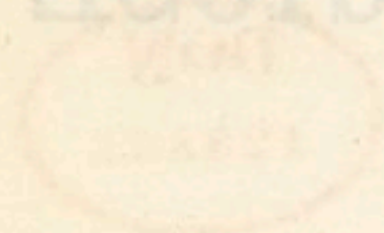
Z. Picot. 643

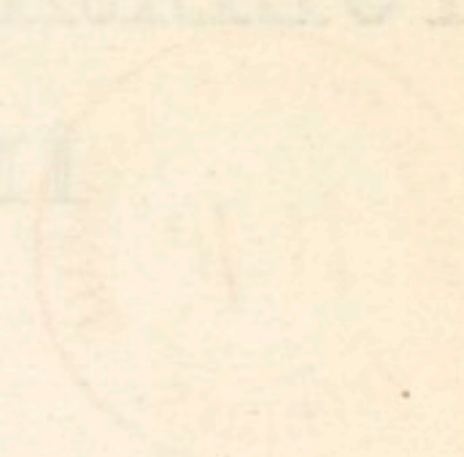
Handwritten: [Faint, illegible text]

ISTORIA

TOLLEBANT ET RELIGIOSE

IN ROMANIA

ROMAN TITULUS-MADE

INSTITUTUL DE ISTORIA, ARHEOLOGIE SI ETNOLOGIE
BUCURESTI, ROMANIA
BIBLIOTHECA DE ISTORIA SI ETNOLOGIE

ROMANIA SI ISTORIA SA

BUCURESTI

TIPOGRAFIA LUCIA SI ILIE

1938

1938

Prima edițiune a acestui opuscolă appăruse în colónnele di-
arului *Românul*, de unde l'a reprodusă apoi într'o traducere
prescurtată fóia francesă *La revue de la Roumanie*.

Maî mulți amici insistându assupra necesității unei edițiuni
separate, noi cređurăm de cuviință, satisfăcându acéstă mă-
gulitoare cerere, de a remania din nou scrierea noastră, făcând'o
astă-felă maî demnă de indulginta atențiune, cu care fusese
primită.

B. P. H.

Three editions of a certain opinion
are printed, the first is a translation
of the original, the second is a
translation of the first, and the third
is a translation of the second.
The first edition is the most correct,
the second is the most complete,
and the third is the most accurate.
The first edition is the most correct,
the second is the most complete,
and the third is the most accurate.

B. P. H.

INTRODUCERE

INTRODUCERE

— 8 —

Mesagiulă Domnescă, prin care s'a deschisă la 3 Ianuariă 1868 sesiunea Parlamentulă Română ; furtunósele desbateri, urmate în acéstă privință atâtă în Cameră , precum și în Senată ; în fine , Adresa ambeloră Adunări Legislative în răspunsă la Discursulă Tronului ; atinseră tóte și fiă-care pe rândă, mai multă seă mai puțină, mai pe scurtă seă mai pe largă, cestiunea toleranței religióse în România, anume din punctulă de vedere istorică.

Suntemă datoră a reproduce aci mai ântăiă de tóte înseși cuvintele Suveranului , cari aă servită apoiă dreptă basă și dreptă stofă pentru lupta parlamentariă, dată în momentulă intermediară dintre citirea Mesagiului și votarea Adresei :

« Vină acum la uă cestiune , ce în dălele din urmă a devenită
« fórte delicată : cestiunea Israeliților . Cu acéstă ocasiune repetă
« declarațiunea, ce în mai multe rânduri a făcută guvernulă meă.
« Dacă națiunea română în alte timpuri nu s'a abătută de la princi-
« piele de umanitate și de toleranță religiósă, ea nu va începe astă-dă,
« în ală XIX-lea secolă , suptă domnirea mea , a viola aceste sante
« principie . . . . »

Lăsândă la uă parte tóte discuțiunile, pentru și contra , violinți și moderate, din stânga, din drépta seă din vre-unulă din cele nenumerate centrulețe așa numite libere și independinți , ne vomă mărgini a aborda d'a dreptulă resumatulă și conclusiunea loră , adecă ultima formă , sub care ele aă apărută la lumină din întunericulă urneloră.

Senatulă, de și mai bătrână prin etimologiă și prin vrăsta legală

a membriloru seî, făcu în acéstă singură împrejurare unû saltû de tinerețe, grăbindu-se a respunde celû d'ântêiû în următorulû modû :

« Vomû da atențiunea nóstră cea mai scrupulósă cestiuniî delicate
« a străinilorû de ritulû israilteanû , immigrați în țeră ; cestiune ,
« care nu este nici decum suscitată de vr'ună persecuțiune religiósă ,
« căci acésta n'ar fi demnú nici de tradițiunile nóstr , națiionali în
« materiă de toleranță, nici de secolulû în care trăimû , nici de rem-
« nulû liberalû și luminatû alû Măriei Vóstre. »

De aci Camera nu numai nu cređu de cuviință de a remâné că-
tu-și de puçinû mai în urma Senatului , ci încă din contra , voinđu
a da uă probă, cumcă n'a întârziatû în zadarû și fără sporû, a mai
adausû pe ici pe colea câte unû adjectivû la cele spuse deja în Adresa
celui-l-altû corpû legislativû, și anume :

« Încătû se atinge de cestiunea cea delicată a străinilorû de ritû
« israelitû immigrați în țeră, carî aû găsitû în Romania, în tóte epo-
« cele, uă deplină toleranță pentru cultulû lorû, și de care se bucură
« și astăzi în tótă plenitudinea ; ca represintanți ai națiuniî , vomû
« pune atențiunea cea mai pëtrundëtóre spre a da acestei cestiuni
« uă soluțiune satisfăcătóriă, etc. »

Din tóte lucrările parlamentarie ale unei țere , Mesagiulû Prin-
ciarû și Respunsurile Puterii Legislative se traducû în genere cele
d'ântêiû și de preferință în limbele străine , se publică prin diarie,
se espediază prin note diplomatice, în fine se împrăștiă în tótă Eu-
ropa, considerându-se ca uă esposițiune complectă, deși laconică, a
situațiunii interne și esterne , politice și administrative , a Statulû
respectivû.

Așa dară , mulțumită celorû trei pasage relative la Israeliți, tótă
lumea civilisată va afla , seû celû puçinû se presupune a fi óre-cum
datóre să afle, că toleranța religiósă este în România nu numai uă
actualitate a secolului , ci încă uă sacră moștenire lăsată de stră-
moși, uă consecință a trecutului națiionalû, uă tradițiune istorică.

Însă întrebarea este , capetele cele diplomatice din străinătate ,
dispuse mai totû-d'a-una prin efectulû propriei lorû esperiințe de a
nu se pré întemeia pe afirmațiuni oficiale, vorû bine-voi ele óre seû
nu de a acorda unû credēmêntû dogmaticû celei triple aserțiuni din
actele nóstre parlamentarie ?

Întrebarea este, dacă ei nu ne voru bănu mai de grabă de a fi împinși prin interesul momentului a susține cu orî-ce preț uă tesă, ce li se va puté pără neargumentată și supusă controversei?

Întrebarea este, dacă némul cel naturalmente sceptic ală ómenilor de Stat, nu va voi cum-va a se convinge el însuși prin coprinsul istoriei năstre despre pretinsul spirit de toleranță ală Romănilor « *din tóte epocele* » și « *din alte timpuri* », și apoi atunci? . . . . atunci ce facem noi?

Toți istoricii străini ai Romăniei, singuri cunoscuți în Europa, Gebhardy, Engel, Wolf, Ubicini, Vaillant, Quinet, etc. etc., s'aú preocupatú exclusivamente de trecutul politic ală națiunii năstre, fără să fi adunatú destule mijlóce, séu póte chiarú fără a fi avutú intențiunea de a atinge măcarú în trecátú cestiunile sociale, a căroră limpedere critică, pentru orî-ce țără din lume, este tocmai partea cea mai grea, cea mai spinósă, cea mai obositóre a studiului istoric.

Astú-felú, în deșertú diplomației și publicistii Europei arú căuta in tóte operele de mai susú, vechi și noúe, franceze și germane, vre-uă probă despre « *toleranța religiósă tradițională*, » cu care ne fălimú noi în Mesagiul Tronului și în ambele Adrese ale Parlamentului Romănu; numile principilorú, uă cronologiă mai multú séu mai puținú confusă, descrierea bătălielorú, mențiunea unorú tractate internaționale și tăierea capetelorú, étă totú ce se póte găsi acolo, și nemicú mai multú de câtú atăta.

Pe cândú inamicii năstri, cari sunt destuí la numărú și a căroră abilitate, esercitată prin uă îndelungată gimnastică, scie de minune a profita de orî-ce ocasiune în defavórea viitorului romănescú, ne vorú asvêrli în față acușațiunea de netoleranță religiósă, atribuindu-ni barbarismulú vécului de mijlocú; credeți óre, c'o să ne justifice curatú și simplu numai protestațiunile catichetice din procesele verbale ale junelui nostru Parlamentú?

Pe cândú Israeliții și organele lorú vorú striga pe tóte tonurile și în tóte limbele, că nu fraudă comercială, nu vagabondagiulú, nu colonisarea prin sate, nu invasiunea sistematică, nu relele economice, ci numai ura contra sinagogei ne-ar fi îndemnatú pe noi la tóte măsúrele preventive și restrictive, câte sunt necesarie de a se lua în a-

céstă privință ; credeți óre, c'o să adjungă cele trei pasage de mai sus spre a desmînți formidabila bateriă de calomnie poliglote ?

Étă de ce datorია cea mai împeriósă a unui istoric și publicist român, în momentul de față, este de a demonstra prin lumina faptelor autentice realitatea secolareî toleranței religioase a străbunilor și părinților nostri, umplëndu astu-felü măcarü în parte lacuna socială, lăsată de voe séü fără voe de cătră scriitorii occidentali, și mângăindu-se în fundulü consciinței de a fi concursü, după gradulü forțelorü séle, la atingerea scopulü celü adevăratü alü sciinței istorice, care este anume de a aședă politica fiă-căruî poporü pe fundamentulü propriü naționalü, ce'i este predestinatü în concertulü umanității.

Ne-amü pogorî însă pré-josü, dacă în studiulü nostru ne-amü mărgini numai cu incidentulü israelitü, particularisändü și micșorändü cestiunea cea mare și generală a toleranței religioase în România.

Ceea ce ne preocupă pe noi și ceea ce se pare a interesa tótă Europa, nu este unü casü momentanü, ci esistența faptulü constantü, cumcă în țera nóstră nici o religiune, nici unü cultü, nici uă credință, n'arü fi fostü nici uă dată espusă biciulü persecuțiunii.

D. deputatü Apostolianu, ale căruia opinii politice sunt fôrte rare-orî ale nóstre, a atinsü totuși dreptü la animă acestü punctü de vedere, făcëndü în Cameră, cu ocasiunea desbaterii proiectulü de Adresă, următórea luminósă observațiune :

« În tratatele nóstre cu Inalta Pórtă este stipulatü anume, că nici
« unü musulmanü să nu se póta stabili în țeră și nici uă giamiă să
« nu se póta înființa pe pămëntulü nostru, și totuși eü nu cređü, că
« străbunii nostri, cândü au stipulatü acésta, au fostü mișcați de
« simțimëntulü religiosü, ci de acela alü conservării naționale. »

Prin urmare, scrierea nóstră o se ținteze a îmbrăcișă, în sensulü celü mai vastü, istoria întrégă a toleranței religioase în România, petrecëndü într'ua revistă complectă atitudinea străbună, atâtü de dincolo precum și de dincóce de Milcovü, în privința tuturorü confesiunilorü fără deosebire : protestanți, catolici, armeni, mahometani, ebrei, și chiarü eretici eșiți din sinulü ortodoxiei.

Numai astu-felü Europa o să póta dobëndi uă convingere deplină, cumcă uă națiune ca a nóstră, să fi fostü ea aședată pe malurile Se-

nei, a'arū fi alungatū pe Hughenoți, în Spania n'arū fi măcelăritū pe Mauri, în Anglia n'arū fi produsū pe Puritani, în Germania n'arū fi datū nascere Anabaptistilorū, și pe țermii Dunării nu se va apuca nici uă dată de a goni legea lui Moise. . . .

RELIGIUNEA ROMÂNULUI

and which is a very important part of the history of the country. It is a very interesting and valuable work, and one which is well worth the attention of every student of the subject. The author has done a very good job of presenting the facts of the case, and has done so in a very clear and concise manner. The work is well written, and is a very good example of the kind of work that should be done in this field. It is a very good work, and one which is well worth the attention of every student of the subject.

The author has done a very good job of presenting the facts of the case, and has done so in a very clear and concise manner. The work is well written, and is a very good example of the kind of work that should be done in this field. It is a very good work, and one which is well worth the attention of every student of the subject. The author has done a very good job of presenting the facts of the case, and has done so in a very clear and concise manner. The work is well written, and is a very good example of the kind of work that should be done in this field. It is a very good work, and one which is well worth the attention of every student of the subject.

I.

RELIGIUNEA ROMANULUI

RELIGIUNEA ROMANULUI

Frenologia se încercă a preciza pe cranul omului uă manifestare esterióră a plecării naturale spre bigotism, observându totu d'ua dată, că la uni semnul este mai desvoltat, la alți mai redus, la uă sémă lipsește cu totul.

Aplicându apoi acéstă conclusiune cătră popóre întreg, sciința lui Gall și a lui Spurzheim nu se sfiesce a stabili uă diferență chîar între deosebitele națiuni, considerate ca unități, constatându, bună óră, că la Indiani și la Negriteni indicele bigotismului este mai mare decâtu la cele-l-alte némuri.

Nu scim, dacă frenologia merită séu nu de a figura în rëndul sciințelor; dar ceea ce scim, este că naționalitatea română nu ne presintă nici o aparință de acea bossă, dacă ne-ar fi permis a o judeca după date istorice.

Luându tóte popórele crestine, unul câte unul, de la Georgiani din munții Caucasului și póně la capetulu Irlandei, nu veti găsi nici unul, absolutamente nici unul, care să nu fi scos din sínul seú măcaru un singur sfânt.

Nu se află în lume un calendar destul de voluminos, pentru ca să pótă enumera miiele de Nemți, Francesi, Italiani, Spanioli, Olandesi, Englesi, Scotlandesi, Muscali, Poloni, Boemi, etc. etc., cari s'au învrednicit cu grămada de a dobendi fără dificultate câte un locu de onóre pîntre cheruvimi și serafimi.

Acéstă fabulósă și anormală înmulțire a îperăției cerului era uă consecință logică a bigotismului popórelor, ce căuta cu uă aviditate pasionată un mai mare număr de obiecte de venerațiune materială, desfetându-se cu un felu de furiă în procesiuni, în genu-

flessiuni, în flagelațiuni, sub patronagiul unui nume, în fața unei imagini, dinaintea unui schelet, a unui fragment de os, a unui petec de stofă.

Indianul, nemulțămît de pușinătatea divinităților sêle, recurge la mijlocul de a le multiplica prin gruparea a uă sută de capete pe corpul unui singur deș. Devoțiunea europeană a inventat uă altă resursă mai pușin complicată, dar fondul remâne întocmai același!

Este unș stereotip de a accușa casta clericală de nascerea și întărătarea feluritelor accesorie superstițioșe ale diferitelor religii.

Acêșta se chîamă a lua efectul dreptă causă.

Bigotismul, mai mult sêș mai pușin, este scris în însăși natura intimă a popórelor, încâtă puterea mai întinsă sêș mai restrîșă a clasei sacerdotale în sînul unei națiuni a atêrnată totă-dê-una de la gradul mai mare sêș mai mică a acelei predispoșiunii primordiale.

Characterul Indianilor a creată pe brahmini, êră nu brahminiă aș creată characterul Indianilor, deș mai în urmă, fiindă deja uă dată creați, brahminiă aș gășită, negreșită, folosul lor de a mîștină characterul Indianilor.

Totă așa în Spania omneputința clerului a fostă unș productă ală naturei naționale, pe cândă în Anglia spiritul mai practic și mai egoistic ală Normanșilor reșinea generalmente pe preuți în marginile unui rolă secundar.

Ei bine, din tôte popórele crestine, numă și numă Românii, din momentul de cândă apară pe scena istoriei ca uă naționalitate separată și pônă în ora de astăđi, n'au dată nascere nici unui sfânt.

Factulă este cîudată, și totuși noi provocămă pe orî-cine de a ne da uă singură desmîștire.

Sânții nostri așa numiți naționali, sântulă Iómmă de la Sucéva, sânta Parasceva de la Iași, sânta Filoteă de la Curtea de Argeș, aș fostă Bulgari, Serbi, Greci.

În secolulă de față biserica ortodossă canonisă pe unș stareț de la Némțu, numită Paisiū, carele astă-felă s'ară pută număra și elă pîntre cei de mai susă; trebuie se mărturimă însă, cu tótă părerea

de reu, că nici acesta nu aparține naționalității române, fiindu unu Muscalu, născutu în Rusia și poreclitu după părinți Velicicovskie.

Se mai pretinde, cum că aru fi fostu Român u unu Sântu Nicodemu, pe care D. Bolliacu îl face contimpuranu cu Radu Negrulu (1); aru trebui inse a decide mai ânteu de tôte cellu puțin epoca acestui problematicu principe, pe care cronologia noastră illu strămută mereu din secolu în secolu, ceea ce aruncă, negreșitu, o obscuritate și mai mare asupra imaginariloru sfinți români din timpul se.

Unu Nicodemu a fostu, în adevăru, egumenu alu monastiriloru unite Tismana și Vodița, din România cea mică, sub Vladislavu-vodă și sub nepotulu se Mircea celu Mare; nici o dată inse numele lui nu este precesu în documentele posterioare de vre-unu titlu de sancțitate, ei simplu numai se dice: « popă Nicodemu ». (2)

Biserica noastră a posedatu în diferite timpuri bărbați mari, ilustru prin sciință și prin moralitate, precum, de exemplu, mitropolitulu Dosofteiu, creatorulu poeziei române literarie, se încă mai bine mitropolitulu Iacobu Stamati, născutu porcaru din munții Ardellulu, asemenea celebrulu auguru Attius Nevius din epoca lui Tarquiniu (3), și carele, întocmai ca și acela, rădicându-se, numai prin învețatură și prin virtute, din stâna ciobănescă pône la culmea ierarchiei spirituale, a fostu unu adevăratu scutu alu poporulu contra desfrêulu despoticu și oligarchicu (4); dar nici uă dată n'a trecut prin mintea strămoșiloru nostri tentațiunea de a sfinți aceste somități eclesiastice, pe cari bigotismulu din orî-ce altă țără s'aru fi grăbitu a'i aședa cătu mai curêndu și cătu mai aprôpe d'a-drépta Tatălui, multu mai pe susu de atăția cardinali în felulu lui Carolu Borromeo, intrați în raiu fără voia și fără scirea lui Dumneșeu.

Nu ne-au lipsitu, de asemenea, pusnici, eremiți, ascetici, ducêndu uă vieță nu mai puțin dură și nu mai puțin contemplativă, decum se crede a fi fostu acea a tuturoru sfințiloru, eșitu în primii secolu ai creștinismulu din fundulu Tebaidei.

Astă-felu a fostu, între alții, acelă săhastru Daniilu, ce trăia într'ua pesceră de la Voronețu, și pe care Ștefanu celu Mare îl consulta

(1) *Monastirile inchinate*, București, 1862, p. 10.

(2) *Venelin, Crisóve daco-române* (rusesce), Petersb., 1840, p. 6, 27. etc.

(3) *Dionys. Halicarn.*, lib. III. § 70, ed. Kiessling.

(4) Veđi articulu d-lui *Cogălnicianu* în *România Literariă*.

în afacerile cele mai grave ale Statului, primind în responsă consiliile cele mai patriotice, bună oră : « nu te închina Turcului, cite du de te luptă » (1).

Memoria acestor eroi ai abnegațiunii religioase remase eternă în tradițiunea poporului, însă nici uă dată părinții nostri nu s'aū gândit de a le decreta cu uă mână profană aureola sfințeniei.

Afară de acésta, în tótă România Dunărenă nu se găsesce unū singurū satū, alū căruia nume să fiă luatū din nomenclatura sfinților, precum în Francia, de pildă, statistica ne înșiră uă sută șapte-deci și una de localități, numite Saint-Amand, Saint-Affrique, Saint-Calais, Saint-Donat, Saint-Gobain, etc. etc., fără a mai vorbi de Spania și de Italia.

Numai în Ardélū ne întimpină din cândū în cândū câte unū sătulețū cu nume de Sân-Petru, Sân-Mihaiū, Sân-Paulū ; dar origina acestui botezū anormalū nu este nici de cum românescă, ci simplu uă traducțiune literariă a denumirilor maghiare : Szent-Mihálytelke, Szent-Péter, Szent-Pál.

Sunt vr'o dece localități dise Sân-Craiū, unguresce Szent-Király, dupre numele regelui Ștefanū, cu a căruia memoriă Româniī n'aū ce face, fiindū unū principe curatū maghiarū și unū sfântū curatū catolicū.

În unele locuri însă, neplăcerea naturală a naționalității de a croi sfinți fără trebuință a indemnătū pe Ardeleni de a nu'ī admite nici chīarū în numile cele traduse alle satelorū, modificândū arbitrariamente *Szent-Iánoshegye* în *Nucetū*, *Szent-Agota* în *Agnita*, *Szent-Ersébet* în *Gusturiță*, și așa mai departe . . . . .

Acéstă repulsiune firéscă a poporului românū contra a totū ce compune pestrițul cortegiū alū bigotismului a fost unica fântână a modestiei clerului nostru, căruia nu i-arū fi lipsitū, de sicurū, nici capacitatea, nici dorința, nici tentațiunea de a'și atribui și elū atrăgătoarele privilegii și beneficii ale tagmei sacerdotale din Occidente.

Pe la începutulū secolului XVI, cândū patriarculū Nifonū, obicīnuitū cu spiritulū superstițiosū alū Grecilorū, s'a încercatū a merge înainte totū pe acea cale în România, unde îlū invitase Radu-vodă celū Mare, principele și toți boeriī îi strigară cu indignațiune :

(1) *Neculcea, Letopis. t. 2, p. 199.*

« pasă și eși din țără, că viața și traiul și înveștăturele tele noi nu
« le putem răbda, că strici obiceiurile noastre! » (1)

Unu Hildebrand, unu Sixtu V, unu Alesandru Borgia, ar fi devenitu blândi, ca mielugeii, în mijlocul unei asemenea națiuni.

Ceia ce făceau fără nici uă sfielă jesuiții și capucini din Spania, din Francia său din Italia, unde însiși Papii le dedeau exemple de cea mai turpidă demoralizare, nu se putea trece în România.

Uă bănuială ori-cât de mică despre abuzurile clerului era adeseori de ajuns spre a rescula în contra-i totă populațiunea unei localități.

Ast-fel, unu crisov de la Mateiu Basaraba din 1649, aflător în Archivul Statului din Bucuresci pinte actele episcopiei Argeșu, dice că toți locuitorii orașului, atât mirenii, precum și preuți, « făceau de rîsu și de măscară pe călugerii monastirii, aruncându-le « năpăști că umblă cu femeiele. »

Unu altu document, din 1636, de asemenea în Archivul Statului, anume din pachetul monastirii Bisericanii, ne povesteste cu uă naivitate patriarcală, cum nesce moșnenii, cărora li se părea a fi nedreptățiți de către administrațiunea sântului locașu, « au mersu la casa « monastirii de-au suduitu călugerul de lege și i-au făcutu destul « val și destulă scărbă. »

Nu este nici uă monastire în Moldova său în Muntenia, care să nu se fi încredințat în acestu mod, într'unu timpu său în altul, prin propria sea esperiință, despre imposibilitatea unui regim teocratic în țera noastră.

Ponă și în cântecele poporare alle Românului se restrânge acestu liberalism alu spiritului național, duple cum se pôte judeca, bună oră, din următoarea doină :

« Ardă-te-ară focul, pădure,
« Ș'ai căde sub o secure!
« Arde-ară lemnele din tine,
« Cum arde ânima 'n mine
« Să'mi facu drum pîn'la vecine,
« Și de susu din monastire,
« Unde zacu în părăsire

(1) *Archiva istorică a României*, t. I, partea 2, p. 138. — Cf. *Magazinul istoric*, t. 4, p. 237.

« Să vedu cădură de copile,
« Care mă sfârșesc de zile,
« Și să vedu pe draga mea,
« Care m'amă iubită cu ea
« In copilăria mea !
« N'arū avé locū in pământū
« Și l'arū bate Domnulū Sfântū,
« Cine m'a călugăritū
« Și de ea m'a despărțitū !
« Eū n'amū fostū de pusniciă,
« Ci amū fostū de voīniciă ! . . . » (1)

Insă lipsa totală a sfinților și pozițiunea absolutamente subordinaată a clerului, deși sunt duo fenomene foarte caracteristice și amū puté dice nepilduite în analele popórelorū creștine, totuși nu constituă încă singurele nóstre probe, cumcă Romăniī n'aū fostū nici uădată fanatici, după cum pretindū aceia ce ne acasă astăđi de persecuțiunī religióse.

Unū poporū, preocupatū peste mesură de cestiunī bisericesci, ceea ce este uă consecință ordinariă a unei nature bigote, este espusū fatalmente de a da nascere la o mulțime de secte religióse, din dată ce diferite împregiurări, de pildă slăbiciunea individuală a capului eclesiasticū séu vr'ua crisă de desorganizare în sīnulū clerului, permitū spiritelorū de a nu simți pentru unū momentū mâna de ferū a castei sacerdotale.

Eū înțelegū cuvēntulū lui Dumneđeu mai bine decâtū vecinulū meū, își dice atunci fiă-care dintre membrii cei mai esaltați ai unui asemenea poporū, căutāndū sprijinulū ambițiosei séle pretensiunī în virgula Scripturei, dacă scie carte, séu la casū contrariū în visele unei imaginațiunī brute.

Adepti naivi séu amăgiți nu întârđiă a se grupa în giurulū eresiarcului, și éta că uă sectă e gata.

Acéstă observațiune se rapórtă nu numai la creștinismū, ci la totalitatea religiunilor : India este unū furnicarū de disidințele cele mai bizare în dogme și în culturī, éru mahometismulū numără peste patru-deci de varietăți, mai multū séu mai puținū abătute de la doctrina primitivă a Al-Coranului.

(1) *Alexandri, Poesie popolare*, ed. 2, p. 229.

Unu teologu francesu a publicatu în cinci tomuri o interesantă istoriă a eresurilor, născute în cursul unui singur secolu de la 1700 încôce, în feluritele părți ale lumii. (1)

Efectul naturalu al sectelor religioase este generalmente o iritațiune reciprocă, o ură neîmpăcată, o gônă neîmblândită, ce merge de cele mai multe ori pôně acolo, încâtă desbină pe frate de frate și pe tată de fiu, duple cum acésta s'a vedut în oribilele lupte dintre Francia catolică și Francia protestantă din secolii XVI și XVII, seú în istoria puritanismului britanicu.

Bulgarii, Grecii, Muscalii, Polonii, tôte popórele de 'npregiurulu nostru, fără a mai atinge analele Occidentului, au suferit, mai în toți timpii, de plaga disidentismului religiosu, pe care nu l'au cunoscutu numai Românii.

Nici uă dată străbunii nostri nu și-au bătut capul de a ghici principiul unitar seú dualismul lui Dumnezeu, ca manicheii seú albigesii; nici uă dată ei nu s'au apucat de a cântări elementul uman al naturei lui Cristu, ca gnosticii seú ariani; nici uă dată nu le-a trecut prin cap de a cerceta cu d'amenuntul genealogia precisă a Sântului Spiritu, ca ereticii bizantini din evul-mediu.

O sectă religioasă e unu lucru cu totul necunoscutu în istoria Românilor.

Este mai mult de câtă atăta.

Dibăcia politică a Austriei reuși a separa pe frații nostri din Ardelu în duo confesiuni, dintre cari una se alipi către papismu, pe cândă cea-l'altă remase fidelă tradițiunilor greco-orientale.

Ori-cine înse a visitat Transilvania, studiând'o ce-va mai departe de câtă pôně la băile dela Elypatak și dela Zajzon, n'a putut a nu se convinge, că natura cea preconcepută a naționalității române a dejucat cu deseversire tôte calculele diplomației austriace.

Este cu putință de a trăi ani întregi într'ua casă cu duo Ardeleni, fără a sci că unul din ei recunosce supremația papei, pe cândă cel-l'altu o negă.

La Abrud, în munții de aur ai Transilvaniei, unde este obiceiul de a boteza fii după ritul tatălui și fetele după confesiunea mumei, ni s'a întemplat a vedé noi-însine mai multe familie, com-

(1) *Abbé Grégoire, Histoire des sectes*; Paris 1828.

puse din tată ortodox, mamă catolică, fii ca și tată, fete ca și mamă, și mai pe d'asupra încă uă fiică calvină, remasă dela uă altă nevestă, locuindă toți sub același acoperiș în armonia cea mai perfectă.

În secolii trecuți, cândă călătorii străini întrebaū pe unū Românū despre felulū religiunii sële, străbunulū nostru răspundea la toți și la fie-care : « sum Românū de legea lui Săn-Paulū ». (1)

Încă în véculū XVII esista în satulū Nemoescii uă bisericuță, umbrită de unū arbore secolarū, sub care tradițiunea națională afirma, cum-că arū fi predicatū însuși apostolulū. (2)

Sași din Transilvania, cândū se prilejesce cuiva vr'uă nenorocire, obicinuescū pôně astă-dă proverbulū « l'a lăsatū ca Sântulū Paulū pe Românī : *er hat sie verlassen, wie Sanct Paul die Bloch* ».

Epoca marelui luminătorū alū ginților fiindū anterióră colonișării Daciei de către legiunile lui Traianū, este învederatū, că tóte datele de mai susū se rapórtă nu atăta la origină, precum la caracterulū creștinismulū în România.

Doctrina apostolului Paulū a fostū totū dé-una fundamentulū religiunii nóstre naționale, și în adevērū nici unū Părinte alū Bisericei nu s'a aretatū vr'uă dată mai opusū bigotismulū sub tóte forme și cu tóte rezultatele sële.

Creștinulū nu face nici uă distincțiune de grecū și de barbarū, de cărturarū și de vulgū, de evreiu și de păgănū; era prima dogmă a Sântului Paulū.

Cetățenii să asculte pe principii și pe magistrații lorū; dicea elū mai departe, fără a fi cugetatū, măcarū în trecătū, la principiulū teocraticū alū autorității sacerdotale.

Creștinismulū trăesce prin adevērulū seū, iar nu prin formalități, nu prin precepte, nu prin ordonanțe, nu prin litera legii; înveța, în fine, sublimulū filosofū alū Evangeliului.

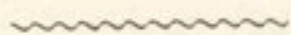
Iată de ce, « *creștini de legea lui Săn-Paulū* » în tótă puterea cuvântului, Românii n'aū octroiātū nici uă dată nimenui uă diplomă

(1) Unū documentū din 1536 în *Monumenta Hungariae historica*, pars diplom. t. I, Pest, 1857, p. 368. — De asemenea *Reichersdorff, Chorographia Moldaviae*, ed. 1595, p. 50.

(2) *Ilia, Ortus variarum in Dacia religionum*; Klausenburg, 1764, p. 15.

de sanctitate, nu s'aũ certatũ nici uã-datã pentru subtilitãþi de teo-
logiã, nu s'aũ îngenuchiatũ nici uã-datã de 'naintea abususul cler-
calũ, n'aũ cunoscutũ nici uã-datã convulsiunile bigotismulũ, n'aũ
persecutatũ nici uã datã pe cei de altã credinþã!

II.

PROTESTANTII IN ROMANIA

PROTESTANTII IN ROMANIA

Sub numele generic de protestanți, noi înțelegem toate confesiunile occidentale, câte protestară în diferite timpuri în numele drepturilor rațiunii contra credinței orbe și surde a catolicismului; deslipindu-se apoi de cătră despotismul central al Romei papale spre a forma cercuri religioase separate și independențe, basate mai mult sau mai puțin pe principiul liberului scrutin individual.

Englezul Wicleff pusese în secolul XIV prima temelie a tuturor doctrinelor protestante ulterioare, stigmatizându cu energie imoralitatea clerului catolic, fără a cruța însăși nefalibila persoană a papei.

Bohemul Iohn Huss transplantă în Europa continentală ideile reformatorului britanic, formându o sectă compactă și devotată, a căreia propagandă se lăța cu răpediciunea fulgerului.

Se știe în ce mod perfidia cardinalilor și mișelia împăratului Sigismund atrase prin lingusiri și prin promisiuni pe curajosul cap al husiților dinaintea conciliului dela Costanța, unde trădarea l'a asasinat apoi sub formele esteriore de justiție; se mai știe însă, totu d'ună-dată, că această nedemnă cursă, urmată de proscripțiuni și de crușimi incuisionale, nu servi, ca totu-dé-una, decât numai la întărirea noiei religiuni, a căreia rețea se întinse în curându peste toate provinciile limitrofe germane, polone și maghiare.

Nu este aci locul de a povesti eroicele lupte ale husiților contra forțelor coalisate ale papismului, nici miraculoasele victorie ale faimosului Zizka, nici căderea sectei mai mult prin obosela de a totu învinge decât prin efectul de a fi fostu biruiți, duple expresiunea lui însuși papa Piu II.

Nu vomă atînge de asemenea strînsa legătură de filiațiune între murindul hussitism și născînda reformă a lui Martin Luther, doue verige învecinate ale unuia și aceluia-și lanțu.

Ceea ce ne interesează acum, este specialmente rolul acestei prime manifestațiuni a protestantismului în privința toleranței religioase a străbunilor noștri.

Uă bulă papală de la Eugeniū IV, din 1444, arătă, în termenii cei mai clari, că deja atunci, adecă d'abia trei-deci de ani după mórtea lui Iónu Huss, sectarii seî, goniți în tóte direcțiunile de trăsnele catolicismului, găsiră unū refugiū, uă primire, uă bucată de pîne sub cerulū Romăniei.

Intr'ua altă bulă cu două ani mai posterióră, anume din 1446, acela-și papă se exprimă și mai limpede, dicîndu : « aflămū cu cea « mai mare desplăcere, cumcă în regatulū Moldovei s'arū fi adăpostindū uă multime deeretici, mai cu sémă din abominabila sectă « a Hussiților. » (1)

Confruntîndu datele cronologice, apare lămuritū, că acéstă primă numerosă imigrațiune a sectarilorū lui Huss în Moldova trebuia să se fi întemplatū cam pe la anulū 1435, adecă după ce în bătălia de la Lipan de lîngă Praga, între partitulū catolicū și între acelū protestantū, căduse după uă eroică resistință ultimulū capū alū taboriților și demnulū succesorū alū lui Zizka, Procopiū celū Mare.

Pe la 1460, deja sub domnia nemuritorului nostru Stefanū vodă, uă nouă glótă de hussiți veni se cêră ospitalitatea Romănilorū, fiindū persecutați în Ungaria de cătră regele Mateiū Corvinū, seū mai bine dicîndū, de cătră fanatismulū episcopilorū catolici.

Nemine nu póte pune la îndoială religiositatea ortodoxă a lui Stefanū celū Mare, care nu lăsa a trece nici unū anū fără să zidescă câte uă biserică, nu lăsa a trece nici uă lună fără a înzestra monăstirile cu daruri în bani și în natură, nu lăsa a trece nici uă septemână, nici uă zi, nici uă oră, făr' a o semna pintr'unū actū de devoțiune, bună oră prin impunerea unū postū publicū, prin pelerinagiū la grota vre-unui eremitū, prin transcrierea unui esemplarū de Bibliă și altele, tóte cu ajutorulū și cu sfatulū venerabilului mitropolitū Teoctistū.

(1) *Kemény* în *Kurz, Magazin für Geschichte Siebenbürgens*, t. 2, p. 49.

Ei bine, acestu principe, atât de pravoslavnicu, nu se sfi totuși a primi sub aripa protecțiunii séle, nu numai pe hussiții cei găsiți de mai 'nainte în țără, ci încă și pe cei sosiți din nou de gróza Unguriloru.

Loculu aședării nenorociților fugari, formându uă coloniă omogenă și numerosă, era mai cu sémă la Prutu, unde industria lor zidi case, clădi templuri, sădi viie, și astu-felu dede nascere orașelu-lu Huși, alu căruia nume conservă pônă astă-đi memoria fundatoriloru sei.

Acéstă origine, indicată deja de multu de către istoricii maghiari,(1) se póte verifica acuma, într'unu modu mai pe susu de orí-ce bănuială, mulțamită unu prețiosu documentu, extrasu din Archivele Vaticanulu, și pe care noi ilu vomu atinge mai pe largu cu câte-va rânduri mai la vale.

După mórtea marelui Stefan, fiulu seu Bogdan celu Orbú, atrasu, pe semne, prin pitorésca situațiune și salubritatea climei, își alese în Huși punctulu reședinței séle ordinare, după cum se dovedesce prin numeroșele'i crisóve, datate mai tóte din acestu tērgușorú.

Presința personală a principelu și a curții séle în miđi-loculu unor eretici, contra căroră fulgera tótă Europa, n'a turburatú nici de cum siguranța religiósă a hussiților, lăsați să'si păzescă în liniște credințele cele mōștenite de la Iónu Huss și întărite prin însu-și sângele martirulu de la Costanța.

Preste unu secolu și jumătate după prima aparițiune a protestantismulu în Moldova, Ungurulu Georgiu Vasari, secretarulú episcopulu de Camenița în Polonia, scriea urmátóarele rânduri către nunțiulu papalu, Italianulu Vincenzo da Portica, cu data din 20 Augustu 1571:

« Vē însciințezú, cum-că Michail Tabuk Fegedin, predicatorú « fórte elocinte, Maghiarú de origine, ne-a adusú la cunoscința că « Unguri, stabiliți în Moldova, anume în orașele Huși și Roman, « precum și în satele de pe'npregiurú, ce-va ca la douē miđ de ómeni, « retăciți dintr'untēiú în eresulu lu Ión Huss, au îmbrățișatú acum « religiunea catolică ». (2)

(1) *Timon, Imago Hungariae*; additamentum. p. 27, dupe edițiunea Cas-soviae, 1734. — Cf. *Chronicon Fuchsio-lupino-oltardinum*, Coronae, 1847, p. 25, nota.

(2) *Theiner, Monumenta Poloniae et Lithuaniae*; Romae, 1861, t. 2, p. 762

Seria faptelor de mai sus, adică cele două bule papale, fundatiunea Huşului sub Stefan cel Mare, împregiurarea reşedinţei lui Bogdan cel Orb şi, în fine, raportul Ungurului Vasari, concurgă a ne procura următoarele concluziuni istorice rigurose:

1. Hussiţii au fost primiţi în România tocmai atunci, când nu şiau putea afla nici un loc de adăpost în totă Europa.

2. Cu tot barbarismul secolilor XV şi XVI chiar în ţerele cele mai civilisate ale Occidentului, această sectă protestantă, în tot cursul existenţei sale, nu suferi din partea strămoşilor nostri cea mai mică umbră de persecuţiune.

3. Toleranţa Românilor, pentru toate religiunile în genere, era atât de absolută, în câtă fără a face înşii propagandă altora, ei permită tuturor celor de altă credinţă de a şi mări numărul proseliţilor, convertindu-se unii pe alţii.

Astă-fel, pe când protestanţii din Moldova deveniau catolici, fără nici un semn de desplăcere din partea străbunilor nostri, catolicii din Ţera Românească, vice-versa, deveniau protestanţi şi arău fi putut deveni chiar musulmani, fără ca Românii să le fi arătat cea mai mică părere de rău de a nu i vedea intrându mai bine în sînul ortodosismului.

Celebrul Giovanni Botero, care scria în epoca lui Michai Viţezul, basându-se pe relaţiuni autentice din cancelaria papală, ne dă următoarea preţiosă notiţă statistică despre starea religioasă a Ţerei Româneşti:

« În Tergovişte se numără uă miă de case de Români ortodoxi şi
« două-şeci şi două case de catolici, Saşi şi Unguri, posedându acolo
« două biserice, una a sântului Francisc, astă-şă derămată, şi cea-l-
« altă a santei Maria; dar în lipsă de un preot catolic, ei se ser-
« vescu cu un păstor luteran, precum se face acăsta de asemenea
« la Câmpu-Lung, unde sunt nouă sute de case, dintre cari patru-
« şeci de Saşi, şi în Rîmnic, unde aceştia stăpănesc două-şeci de
« case ». (1)

După caleolul mediu, generalmente aprobat în statistică (2), nu-

(1) Botero, *Relazioni universali*; Venezia, 1600, t. 3, p. 95.

(2) Cibrario, *Della economia politica del medio evo*; Torino, 1861, t. 2, p. 47.

merându-se câte cincă locuitori de fiă-care casă în tērguri ordinare și câte șese în orașe mai mari, ne încredințămă astū-felū, cum-că pe la 1590 poporațiunea Tergoviștei nu trecea peste 6200 de ómenī, éru acea a Cāmpu-lungului d'abia se redica la 4000, dintre cari toți aprópe 350 de catolici luteranisați, afară de vr'uă sută în Râmnicū, adică în totalū vr'uă 450 pônē la 500 de proseliți protestanți.

Precum vedeți, departe de a esercita cea mai slabă acțiune represivă contra religiunii protestante, Românulū, din contra, nu numai îi acorda libertatea cea mai deplină a confesiunii și a cultului, ci încă îi mai îngăduia de a propaga credințele séle, orī de a îmbrățișa ea însăși altele, totū atâta de contrarie tradițiunilorū bisericeī ortodoxe.

În Moldova catoliciī convertiaū pe hussiți, în Tērra Românescă luteraniī convertiaū pe catolici, éru străbuniī nostri priviaū în ambele casuri cu sânge rece la aceste lupte de teologiă, fără ca să le trecă măcarū prin cugetare de a converti ei pe aceia, cē mâncaū pe pământulū nostru pânea și sarea românescă.

În acéstă toleranță religiósă pentru protestanți, Româniī nu făceaū nici uă dată vr'uă diferință între numeroșele secte, eșite din sînulū marii revoluțiuni spirituale, care dede uă nouă față Europei în secolii XV și XVI.

Vēdurămū deja mai susū pe hussiți și pe luterani.

În 1555 a visitatū România însuși Italianulū Francesco Stancaro, unulū dintre ereticiī cei mai esaltați diu epoca Reformei, ale căruia opiniuni extreme contra divinității lui Cristū revoltaū egalmente pe discipoliī lui Luther și pe ai lui Calvinū.

« Stancaro a plecatū la Români : Stancarus abiit ad Valachos », scriea atuncī celebrulū Melanchton într'uă epistolă cătră amiculū seū Camerarius. (1)

Secta evangelică avea, de asemenea, uă bisericuță și unū păstorū alū seū la Rîmnicū, despre care se găsesce uă mențiune sub anulū 1642. (2)

Amū putē îmulți exemplele, dacă intențiunea nóstră ar fi de a

(1) *Epist. Melanchtoni ad Camerarium* pag. 688; apud *Ossolinski*. *Wiadomości historyczno-krytyczne*, Lwow, 1852, t. 4, p. 363 nota.

(2) *Cronica lui Kraus*, ap. *Kurz, Magazin*, t. 2, p. 212.

schita istoria religiunilor în România, pe cându modestul planu alu lucrării de față ne silesce a ne mărgini strictamente în cestiunea toleranței, pe care credem că amu limpedit'o îndestulă în privința protestantismului, încâtă se ne fiă permisă a trece mai departe la situațiunea istorică a catolicilor în țera noastră.

Dar nu!

Ni se va spune, pôte, cum-că istoria română nu este lipsită nici ea de unu momentu ore-care de gónă religiósă contra protestantismului, și anume în Moldova pe la 1563, după mórtea lui vodă Iacobu Heraclide Despota, mare partisanu alu Reformei, ce adusesse în țeră mai multe familie de protestanți de diferite secte și susținea prin tóte miđlócele lățirea doctrinelor luterane în România.

Catastrofa lui Despota a fostu uă revoluțiune politică, éru nici de cum religiósă, și dovadă este că poporul, mai 'nainte de a isbucni flacăra, cerea de la acestu principe, într'uă sgomotósă adunare țerănescă de pe câmpul Hotinului, nu ca să scótă pe eretici din țeră, ci numai ca să depărteze de lóngă sine pe consiliarii cei rei, deși totu-d'o-dată fórte pravoslavnică, între cari vocea Românilor indica mai cu sémă cu iritațiune pe unu vlădică curatú ortodoxu (1).

După mórtea lui Despota, aú fostu urmăriti uă bucată de timp toti amicii sei politici, de tóte riturile, crestine și necrestine, fără deosebire, atât Spaniolii cei catolici, precum Nemții cei reformați, precum Grecii cei pravoslavnică, precum Armenii cei schismatică, precum Evreii cei rabbiniști . . . dar nici uă persecuțiune religiósă!

Crima națională consista atunci de a fi fostu cine-va dintre *ómenii fostului principe*, fără a fi întreatu, dacă se închină lui Dumneđu dupre ritualul papei, alu patriarculu de Ecimiadzin, alu Talmudului séu alu confesiunii de Augsburg. . .

---

(1) *Sommer, Vita Jacobi Despotae; Vitebergae, 1587, p. 36.*

III.

CATOLICISMULU IN ROMANIA

THE HISTORY OF THE
ROMAN EMPIRE
FROM THE DEATH OF
ALEXANDER THE GREAT
TO THE FALL OF THE
EMPEROR ROMULUS
AUGUSTUS
BY
J. C. SMITH
IN TWO VOLUMES
VOL. II
LONDON
PRINTED BY J. JOHNSON, ST. PAUL'S CHURCH-YARD
1794

Materialurile, relative la toleranța străbunilor nostri în respectul ritului apusénu, fiindu în genere pré-numeróse, suntemu siliți pe d'ună parte a subdivide acestu capitolu într'ună seriă de secolu, éru pe d'alta de a alege din fiă-care numai elementele cele mai pučinu cunoscute predecesorilor nostri pe câmpulu istoriei naționale.

§ 1

SECOLULU XIV.

Ilustrulu Mironu Costinu, în poemulu seú polonu despre fundarea ȣerelor române, ȣice că Sași și Unguri arú fi fostu primii locuitori ai orașelor moldovene și muntene, aduși de cătră Negru-vodă și de cătră Dragoșu din Ungaria și din Transilvania, într'adinsu pentru ca Români să se pótă ocupa numai cu tréba ostășéscă, locuindú pe câmpie și prin sate, unde formaú cete de areăș și de călărași, gata în totu momentulu a sbárnai săgétta și a da pintenú calulu (1).

Cu alte cuvinte, majoritatea poporațiunii române urbane din secolulu XIV arú fi fostu catolică, ceea ce ne esplică óre-cum facilitatea, cu care chîiar uni principu români din acea epocă se indemna-seră a imbrăȣșa ritulu occidentalú, iar mai cu sémă Laȣco-vodă din Moldova și Alessandru Basarabú din Muntenia, ambii cam de pe la annulu 1350 (2).

(1) *Dunin-Borkowski, Pisma* (Opere); Lwów, 1856, t. 1, p. 239—274. — *Archiva istorică a României*, t. 1, part. 1, p. 167-168.

(2) *Șincaiu*, t. 1, p. 338—339. — *Theiner, Monumenta Hungariae*, t. 1, p. 691.

Noi inse, lăssându cu totul la o parte faptele deja cunoscute din istoricii precedinți, mai alesu din Sulzer, din Benkö și din Engel, ne vomu mărgini a atrage aci atențiunea numai asupra unui act, conservat în originalul lătesc în Archivul Capitolului din Alba-Julia și pe care nu l'a citat pône acum, din întemplan, nici unul din înaintașii nostri.

Documentul se începe așa :

« Vladislav, cu grația lui Dumneș și a Regelui Ungariei, dom-
« nul Țerei-Romănesci, banul Severinului și ducele de Făgăraș,
« anunțăm mila și favoarea noastră tuturor credincioșilor nostri
« cetățeni, indigeni și coloniști de ori-ce națiune seă limbă, din totă
« întinderea Statului nostru, ori-și-căți voru fi profesându ritul și
« învățătura Santei Biserice Romane. »

Apoi principele constată și recunoșce vechiul drept al episco-
piei catolice din Ardél de a avé totu-d'a-una cu reședință în Țera
Romănescă câte un episcop suffraganeu, adecă dependinte dela
ea, duple cum îl avusese deja sub părintele lui Vladislav-vodă
și sub cei-l'alți predecesori ai se.

În fine, documentul se încheie în următorul mod :

« Așa dară noi poruncim cu asprime tuturor castelanilor, co-
« mișilor, judecilor și celor-l'alți oficiali ai nostri, ca să nu cu-
« te de pricinui, atât disul episcop suffraganeu al episcopului
« de Transilvania, precum și ómenilor din cortegiul seă, nici o pe-
« decă, supărare seă turburare, ci din contra să-l susțină prin totu
« felul de favor și de adjutore oportune, duple cum este plăcerea
« noastră; datu-s'a în Argeș, în serbătorea Verginei și Martirei
« Caterina, anul Mântuirii 1369 » (1).

În fața acestui act de înaltă toleranță religiósă, noi întrebăm, óre ce speciă de valóre mai póte avé teoria cea nouă a diarului Trom-
peta Carpaților, cumcă catolicii n'arú fi posedatú nici o dată drep-
tul de a avé un episcop al lor în Țera-Romănescă?

Acéstă aserțiune e cu atât mai ciudată, cu cât autorul seă, devenitú actualmente extra-gelosú pentru exclusivismul pravoslav-

(1) *Battyanyi, Leges ecclesiasticae Hungariae*; Claudiopoli, 1827; t. 3, p. 217.

nicu, a fostu tocmai dumnélui acela, din péna căruia eşise cu căţiva ani mai 'nainte următórea anatema rimată contra ortodoxiei :

« Frumósă'ţi e natura, o bellă Romăniă !
« Avută şi intinsă e vesela'ţi câmpiă,
« De Dunăre udată, umbrită de Carpaţi.
« De ţi-arú fi datú noroculú câtú ai de la natură,
« De n'ai fi fostú trădată de bruta impostură :
« Coreligionariî, ce ai privitú de fraţi. . .
« Ai fi mai onorată, ca uă surorú mai mare,
« De rudele'ţi d'aprópe, ce te nesocotescú !
« Printr'ua fatalitate, fuseşi greşită tare
« De te rupseşi de Roma. O, ritulú celú grecescú ! . .
« Acésta'ţi este culpa de n'affi mângăere
« In sinulú casei telle, in care cu plăcere etc. » (1)

§ 2

SECOLULŪ XV.

Nici unú principe românú nu s'a arătatú vre-ua dată mai rêvnitorú pentru prosperitatea bisericeî ortodoxe, decum cronicile şi documentele ni represintă anume pe domnulú moldovenescú Alesandru celú Bunú, alú căruia regimú împle mai tótă prima jumătate a secolulú XV, formându unú lungú intervalú de pace esterióră şi de organizaţiune internă, adecă uă adeverată anomaliă in sínulú unei totalităţi pline de neastěmpěru, de lupte, de furtună, de amestecătură.

Cronica lui Urechiă descrie pe largú activitatea cea eclesiastică a acestuí principe înţeleptú şi devotú :

« Făcut'a două monastiri mari in Moldova, Bistriţa şi Moldoviţa, şi le-a înzestratú cu multe sate şi cu vecini şi cu heleştee şi cu vestminte scumpe şi cu odóre.

« Si dacă s'a vedutú luminatú in cinstea domniei, in duoî ani ai domniei séle, fiindú mai întregú şi mai cu minte decâtú cei trecuţi înaintea domniei lui, şi multe nevoindú spre cele de folosú sufletulú seú, adus'a cu mare cheltuială din ţeră păgână sfintele móşte a marelui mucenicú Ioanú Novii şi le-a pusú intru a sea vestită

(1) Bolliacú, *Odă la Romănia*.

«cetate, ce este la oraşul Sucevei, cu mare cinste şi pohvală (laudă),
«de ferirea domniei seile şi de paza scaunului seş.

«Şi ântêia dată a trimisă la Patriarhulă de la Resărită de a luată
«blagosloveniă şi a făcută mitropolită şi i-a dată scaună uă sântă mo-
«nastire în oraşul Sucevei să fiă mitropoliă, lîngă curtea domnescă,
«dându'i multe sate şi ocine (moşie) să fiă de posluşaniă (ascultare)
«sân-tei mitropolie ; dat'a şi uă sémă de ţinuturi în eparchia mitro-
«politului, făcendu'lu epitropă legii.

«Mai făcut'a şi ală duoilea episcopă, după mitropolită, la sânta
«monastire în oraş în Romană, şi i dete eparchiă uă parte de ţinu-
«turi pe sub munte în josă.

«Mai făcut'a şi ală treilea episcopă la monastirea Rădăuţă, şi e-
«parchiă i-a dată ţinuturile din ţera de susă despre ţera leşescă.

«Dacă a aşedată vlădiciă, le-a făcută cinste mare, că le-a pusă
«scaunele de aş şedută din drépta Domnului, mai susă, adecă mai
«aprópe de Domnă, decâtă toţi sfetnicii. » (1)

Ei bine, tocmai acestă principe atâtă de pravoslavnică, acestă a-
mică ală patriarculă constantinopolitană, acestă amatoră de mós-te,
acestă fundatoră de monastiri şi de episcopate, a fostă totă-d'ua-dată
ună protectoră declarată ală catolicismului, pe care îlă profesa în
tótă libertatea soţia sea, fiica unui magnată maghiară din Transil-
vania.

Âncă în anulă 1646 se afla în biserica catolică de la Baia uă an-
tică inscripţiune latină, pe care a copiat'o atunci călătorulă Marco
Bandini în interesanta'i relaţiune inedită despre starea papismului în
Moldova, şi care sună în traducere aşă :

« Acestă templu în onórea Pré-fericitei Fecióre Maria s'a edificată
« în anulă 1410 de cătră Ilustrisimulă Principe Alesandru-vodă, a
« căruia consórtă de piósă memoriă Margareta zace aci sub baptiste-
« riă, odihnescă-se în viéta cea eternă pôně la Resurecţiune, a-
« mină. » (2)

Să trecemă acum în Tera Romănescă, unde domnia Vladă-Vodă
poreclită Draculă, tatălă faimosului Tepeşă, nu mai puşină cunos-
cută decâtă fiu-seş prin uă energiă de feră în administraţiunea in-

(1) *Letopis*, t. 1, p. 103, 104.

(2) *Kemény, Ueber das Bisthum zu Bakov*; în *Kurz, Magazin*; t. 2, p. 15.

terióră a Statului și prin uă vitejiă eroică în focul unei bătălie, încât uă poemă germană contimpurénă despre expedițiunea de la Varna mărturisesce, că puternicul Sultan Amurat nu se temea de nimeni, ca de « Trakle gross waide van Walachei. » (1)

În archivul mōnastirii franciscanilor din Cluj se păstrează următorul act, descoperit de către reposatul comite Iosif Kemény, și pe care noi nu credem de prisos de a-l traduce aci în întregul seū:

« Ion Vlad, cu grația lui Dumnezeu domnul Țerei Romānesci și
« ducele Țerelor de Amlaș și de Făgăraș, facem atenți prin acēstă
« scrisore pe toți, cine o va vedé, cei de față și cei viitori, cum-că iată
« Serenisimul Domn Sigismund, cu grația lui Dumnezeu regele
« Romanilor, Ungariei etc. suzeranul nostru, la a căruia curte ne
« aflăm acum din cauza unor afaceri foarte grave, avēnd a trimite uă sēmă de venerabili și religioși frați din ordinea minorităților în părțile Țerei Romānesci, lipsite actualmente cu totul de
« mângâerea spirituală a santei biserice Romane; așa dară, pentru
« ca acei frați să pōtă avé din parte-ne tot felul de ajutor, de
« protecțiune și de favore, ordonăm și recomandăm cu stăruință,
« sub pedēpsa celei mai aspre nemulțumiri a nōstre la casă de orice
« abatere, tuturor și fie-căruia din locuitorii Țerei Romānesci, fie
« călugări, fie boeri, fie de orice demnitate, condițiune, stat sau ordine, întru cât sunt supuși jurisdicțiunii nōstre, ca să fie datorii a
« acorda acelor frați tōtă cinstea cuvenită preoților romānesci,
« lăsându-i a lucra și a veghea la propagarea și la conservarea credinței ortodoxe duple propriul lor rit, îngăduindu-le libera intrare și libera ședere, fără a-i turbura, fără a-i supera și fără a-i vătēma cătu-și de puțin în mergere și în întōrcere, fiind la mijloc autoritatea și testimoniul acestei scrisori a nōstre, pe care
« am ordonat a o redacta marele nostru vornic, espediāndu totu de-uă-dată, pentru uă mai mare siguranță, noi înși-ne un duplicat scris în limba diplomatică a Țerei Romānesci. Dat în Nürnberg, în părțile Germaniei, a lui Februarie în 8 zile, anul
« 1431 » (2).

(1) Karajan, *Gedichte Beheim's*; in *Quellen und Forschungen zur vaterl. Geschichte*; Wien, 1849, vers. 732—742.

(2) Kurz, *Magazin*; t. 2, p. 45.

Cată se observăm în trecăt, că tocmai în timpul petrecerii lui Vlad Draculă la Nüremberg, de unde eliberase crîsovul de mai sus, imperatul Sigismund, despre care noi vorbirăm deja în capitulul precedent, se ocupa cu organizarea unei imense persecuțiuni sistematice contra sectei hussitilor : astă-fel se află acolo față în față, unul lîngă altul, un monarcă de prima ordine dăndu esemplul netoleranței religioase celei mai învîrșunate, și un mic princip românesc, ce nu se sîia a declara în gura mare, că toate confesiunile crestine sunt de uă potrivă « ortodoxe, » fie-care din punctul de vedere al propriului său rit.

Alesandru cel Bun clădind templuri catolice alături cu biserice române și Vlad Draculă recunoscînd preuților papistași absolutamente aceleași drepturi și aceiași considerațiune, de cari se bucura clerul nostru național ; ne scutesc de trebuința de a mai enumera aci uă mulțime de alte probe de estrema toleranță religioasă a Românilor în privința ritului occidental în tot cursul secolului XV ; cu atît mai ales, că dintre toți cei-l-alți principii anteriori și posteriori din acea epocă, nici unul n'a fost mai pravoslavnic de cît Alesandru cel Bun, nici unul n'a fost mai crud de cît Vlad Draculă, nici unul prin urmare nu putea fi mai dispus pentru nisce acte de fanatism și de gónă. . . .

§ 3

SECOLUL XVI.

Numele lui Négoe-vodă este tot atît de poporăr, tot atît de simpatic, tot atît de etern în memoria Românilor, ca și suvenirea lui Mircea său a lui Ștefan, a lui Alesandru cel Bun său a lui Mihai Vitézul, deși acest princip n'a domnit nici măcar deuce ani și n'a căscigat nici măcar uă singură bătălie.

Amic cu toate puterile învecinate, iubit de către poporul său, fericit în sînul familiei sale, trăind în pace chiar cu turbulenta și ambițioasă boerime, el n'a cugetat, în tot intervalul regimului său, de la 1512 pînă la 1521, de cît numai la înflorirea biserice

române, pe care o considera totu-d'a-una, mai multă pôte decum ară fi fostu de cuviință, ca uă parte integrantă din eclesia ecumenică orientală.

Tótă vieța lui Négoe-vodă se reduce ; mai multă séu mai puțină, la următórea seriă de fapte evlavióse, dintre cară numai uă jumătate ară fi fostu suficiinte spre a fi pututu procura unu rege francesu séu germanu splendórea canonisațiunii :

1. D'abia urcatu pe tronă, îndată să grăbi a scóte uă frumósă edițiune a Evangeliulu, esecutată cu unu luxu, ce ară face onóre chیارu artei tipografice de astăđi (1).

2. Edifică superba biserică de la Argeșu, gloria arhitectonică a României, séu mai bine đicendă, unulu din monumentele cele mai strălucite ale arhitecturii eclesiastice orientale în genere.

3. Scrise în limba română uă seriă de tractate de filosofia morală, conservate într'unu codice din secolulu XVII în biblioteca națională din Bucuresci, și în cară la totu pasulu, cu cale séu fără cale, transpiră profunda preocupățiune teologică.

4. Fusesse amiculă personalu celu mai intimu alu patriarculu constantinopolitanu Sântulu Nifonu, care 'lu numia cu efusiune «fiu alu seú sufletescu» : πνευματικὸν τέκνον (2).

5. Nemulțamindu-se de a înzestra cu bogate daruri monastirile române din Muntenia, întinse bine-facerile séle chیارu asupra sânteloră locășuri din Moldova (3).

6. Ferindu-se de alianță cu uă principésă neortodoxă, luă de femeia pe Despina Milița, fiica Despotulu serbescu Lazărú Georgeviciu.

7. Cheltui milióne pentru susținerea aprópe a tuturoră monastiriloră grece din muntele Atosu, din Constantinopole, din Sinae, din Ierusalimă, etc., încătă cronicarulă contimpurénu esclamá cu emfasă, încurecându și desnaturându uă mulțime de numi proprie : «să đicemă «de'mpreună, tóte căte sunt în Europa, în Tracia, în Ellada, în Acheia, în Iliricu, în Cambania, în Elispodu, în Misia, în Macedonia, «în Tetulia, în Sermia, în Lugdunia, în Peflagonia, în Dalmația, și

(1) Odobescu, in *Revista Română*, t. 1, p. 816.

(2) Engel, t. 1, p. 198.

(3) Wickenhauser, *Moldowa oder Beiträge zu einem Urkundenbuche*; Wien, 1862, t. 1, p. 77.

«în toate laturile, de la răsărit pînă la apus și de la mîdă-și pînă la mîdă-noapte, toate sfintele biserice le hrănea, și multă milă pretutindene da, și mai vîrtos pe cei ce se străina prin pustie, și prin peștere, și prin schituri, fără de nici uă scumpe hrănea» (1).

Și totuși, orî-cît de devotat ritului ortodox, Négoe-vodă nu era nici de cum fanatic sîu bigot, după cum se vede forțat a o mărturi însuși cronicarul în cestuie, adăugîndu îndată după pasagiul de mai sus următoarele caracteristice cuvinte: «și nu numai creștinilor fu bun, ci și păgînilor.»

Pe noi însă, în cazul de față, lăsîndu la uă parte toate celelalte religii, ne interesă rolul acestui principe, în adevăr evangelic, exclusivament în privința catolicismului.

În 1519, ședîndu în scaunul apostolic ilustrul Papa Leone X, pe care nu putea să nu-l respecte nici chiar însuși Luther, un ambasador românesc fu anunțat la curtea Romei, presintîndu-se în numele ambilor principii, ce domniau atunci în țerele noastre, Négoia-vodă din Muntenia și Ștefanu celu Tenêru din Moldova.

Scopul ambasadei era rugămîntea de a fi inclusă România de'mpreună cu toate celelalte Statu creștine la eventualitatea unei alianțe comune contra Otomanilor; însă particularitatea, ce ni se pare a fi mai remarcabilă în această ocazie, este că pré-ortodoxul suveran alu Țerei Românești, deși amic alu lui Nifon și alu Grecilor, totu-și nu uita de a cere benedicțiunea papală nu numai pentru propria sa persoană, ceea ce s'ar putea socoti ca un termen de politeță, ci încă pentru ambi seii fii, pe cari îi citează anume, êru capul catolicismului îi răspunde: «te, fili Bassaraba, et dilectos filios Theodosium et Petrum filios et descendentes tuos etc.» (2)

Dar proba cea mai elocintă despre absoluta libertate a cultului catolic în România în secolul XVI, se coprinde mai cu sîmă în istoria lui Bartolomeo Brutti, un personagi d'abia cunoscut pînă acum autorilor noștri, de și viața lui abundă în toate elementele, din cari se compune în genere uă celebritate politică.

Albanes de origină, eșit din aceeași familie cu marele vizir Sinan-pașa, Brutti îmbrățișase de june cariera diplomatică, servind

(1) *Archiva istorică a României*, t. 1, part. 1, p. 147.

(2) *Theiner, Monumenta Slavorum*, t. 1, p. 571.

d'ânteiu Venețianilor (1) și apoi Spaniolilor în negociațiunile lor la Constantinople, unde le era de uă imensă utilitate nu numai prin fineța spiritului seü, ci încă prin cunoscința limbei turce și prin legătura personale cu mai mulți demnitarî ai imperiului otomanü.

În 1580, într'unü raportü oficialü alü ambasadorului francesü în Turcia De Germigny către regele Enricü III, ne întîmpină de uă dată următorulü detaliü biograficü :

« Brutti, ce fusese întrebuințatü d'impreună cu Don-Marillano, « ambasadorulü regelui Filipü II, la împăcarea Spaniei cu Pórta « Otomană, apoi arestatü în Lezina pentru nesce prepusurî, de aci eli- « beratü după mórtea vizirului Mehmed-paşa, miđlocise restituirea « actualului Domnü alü Moldovei și, mergëndü acum de curëndü în « acea țeră, primi acolo o resplată strălucită : disulü principe ilü « făcu capü peste călărime și pedestrime, îi dărui venitulü unei vame « în valórea anuală de 3000 galbeni, și'i mai hărăzi pe de asupra « tótă averea, remasă după unü boerü, ce fusese executatü pentru « uă crimă..... » (2).

Étä dară aventurariulü nostru semi-albanesü, semi-venețianü, semi-spaniolü, stabilitü în Moldova, la curtea lui vodă Petru celü Schiopü, asupra căruia esercita, firesce, tótă influința unui vechiü bine-făcătorü și totü prestigiulü unui omü deprinsü a învêrti lucrurile.

Brutti era catolicü declaratü, și totu-și nimene în tótă Moldova, unde poporulü nu se prea temea de Petru celü Schiopü, érá boerii își jucaü pe degete după placü și după voe pe aceștü principe móle și speriosü, n'a protestatü contra numirii unui papistașü la una din cele mai principale demnități ale țerei, fără a mai vorbi despre cele-lalte beneficiu materiale, enumerate în raportulü de mai susü alü ambasadorului francesü.

În adevêrü, cumcă catolicii erau legalminte admisibili la tóte funcțiunile Statului, pôně ce regimulü fanarioților n'a întrodusü principiulü neromănescü alü exclusivismului ortodoxü, dovadă este, că unü mare numerü din generalii lui Mihaiü celü Vitézü aü fostü Unguri, érá succesorulü seü, Radulü vodă Șerbanü, principe mai puçinü

(1) *Bulengeri Historia sui temporis*; Lugdani, 1619, p. 283. — *Mauroceni, Historia Veneta*, Venetiis, 1623, in-fol., lib. XIV, an. 1591.

(2) *Charrière, Négotiations dans le Levant*; t. 3, p. 913, nota.

ambitiosă, dar nu mai puțină bravă, dede totă armata română în mânele unui Italian de la Cremona, contele Atillio Vimercati : « General Sergente Maggiore del principe Radulo » (1).

Însă Brutti nu se mulțămia de a figura el însuși în divanul cel pravoslavnic al Moldovei, ci concepu vastul plan de a întorce totă România spre catolicism, îndemnându cu acest scop pe Petru cel Schiop de a invita în țară vr'ua căți-va predicatori jesuiți, pe cari, negreșit, înaltul cler din Polonia, foarte interesat într'ua asemenea conversiune, s'a grăbit a-i trimite la cea d'ântei cerere.

Tote piesele, relative la această mare afacere, sunt publicate în prețioasa colecțiune a lui Theiner.

În corespondința sea cu nunțiul papal Anibal di Capua, Brutti se intitulă : « Gran Camarier di Moldavia et Capitano di Lapusna », era Petru cel Schiop îl numesce și mai pompos : « magnus « aulae nostrae magister ».

În Moldova se numera atunci ca la 15,000 de catolici, în cea mai mare parte Sași și Unguri.

Bisericele lor posedau în linisce case, moșie, venituri destul de însemnate, precum, de exemplu, cea de la Cotnari avea anualmente peste 500 galbeni... (2).

Încercarea jesuitilor nu reuși, de și nimeni nu s'a gândit măcar de a-i persecuta cătuși de puțin, ci s'au retras ei enși de bună voie, vedându cu mirare și cu nemulțămire un popor extraordinar, asupra căruia teologia nu producea nici uă impresiune, încât totă abilitatea și totă retorica fiilor lui Ignati de Loyola se isbia în zădăru contra stânței de granit a indiferentismului.

Brutti însă remase mare și tare în tot cursul domniei lui Petru cel Schiop, mai cu seamă de când un văr al său, anume Sinan-pașă, ajuns la culmea puterii pe lângă Porta Otomană.

În 1591, peste un-spre-dece ani după sosirea acestui venetic în Moldova, noul principe Aron-vodă, numit în locul lui Petru cel Schiop, porunci armășilor ca să înnece pe Brutti în Nistru.

Acastă oribilă marte fost'a ea uă pedepsă pentru criminalele se

(1) *Spontoni, Historia de la Transilvania*; Veneția, 1638, p. 208, 233. — Cf. *Bethlen, De rebus Transilvanicis*, ed. 2, t. 5, p. 392.

(2) *Theiner, Monumenta Poloniae*; t. 3, p. 5, și altele.

uneltiri contra bisericeii ortodoxe? avut'a ea ore în vedere cestiunea catolicismului? perit'a ore nenorocitul diplomatú din cauza confesiunii séle?....

Nu!

Religiunea n'a jucatú nici celú mai micú rolú în acéstă catastrofă.

Unú cronicărú polonú contimpurénú, catolicú elú însu-și, constată fôrte limpede motivulú faptului.

Brutti fiindú milionarú, împrumutase nesce baní lui Aronú-vodă încă mai 'nainte de a ajunge acesta la domniă.

Principele preferi acum mai bine a îneca pe creditorulú seú, de câtú a'í plăti datoria.

Étă totulú..... (1).

§ 4

SECOLULŪ XVIII.

Tragica mórte a lui Mihaiú celú Vitézú semnaléză pentru Români începutul secolului XVII, uă epocă de tristă transițiune între timpii anteriori de gloriă națională și între rușinosulú periodú posteriorú de apesare fanariotică.

Amarú plângeaú străbunii nostri perirea eroului de la Călugăreni, a căruia viétă, să se mai fi prelungitú încă pučinú-pučinú, ne-arú fi scutitú de doui secolí și jumetate de suferințe, realisândú de pe atunci regatulú Daciei lui Traianú.

Nu credemú însă, ca Românií cei ortodoxi să fi jelitú cu uă durere mai profundă catastrofa vitézului Mihaiú, decum aú jelit'o papistași din Téra Románescă.

În biserica catolică de la Têrgovisce se conserva uă mică cronică monastică manuscrisă, pe care ne-a comunicat'o în copiă d. profesorú Aronú Crainicú, și unde, sub anulú 1601, după asasinatulú lui Mihaiú celú Vitézú la Turda, ne intempină următórea frumósă esclamațiune:

« Vaí! acelú Mihaiú-vodă peri pré curândú! Elú fusese unú protectorú alú nostru, făcêndú să reînfloréscă acéstă biserică deja în

(1) *Bielski, Kronika polska od 1587 do 1598; Warszawa, 1851, p. 164.*

« trei rânduri ruinită, și étă de ce noi estragemă pentru memoria
« din cronica românească istoria resbeloră séle » (1).

După acestă elocinte esemplu de toleranța religiósă a Romăniloră
din Muntenia în privința catolicismulă la începutulă secolulă XVII,
s'o mai vedemă acum pe la sfărșitulă seă, utilizândă aceiași croni-
cută papistașă de la Têrgoviște, în care aflămă următórele :

« In anulă 1679, domnulă Constantină Șerbană din familia Can-
« tacuzeniloră ne hărăzi mai multe proprietăți și se pregătia chiară
« a edifica templulă, dacă după dece ană de domniă nu l'ară fi sur-
« prinsă mórtea ».

« In 1689 domnulă Constantină Brancovenă realisă gândulă pre-
« decesorulă seă, restaurândă biserica și turnulă, și hărăzindu-ne
« două clopote și alte bunuri » (2).

Cată să nu uitămă, că ambiă acești principă, atâtă Constantină
Șerbană precum și vestitulă Brancovenă, aă fostă fórte devotați
eclesiei orientale, pentru care ultimulă a și suferită mai apoi cu tótă
familia sea martirulă celă mai oribilă din mănăle Turculă, ceea ce
ridică, negreșită, cu atâtă mai susă generositatea purtării loră în
respectulă catolicismulă.

Trecendă acum la Moldova, ne-ară fi de adjunză de a cita aci ur-
mătórele două documente :

1. Ună crisovă de la Duca-vodă din 1665, Iuliă 7, în care dice :

« Dat'am cartea domniei mele rugătorulă nostru arhiepiscopulă
« de la episcopia cea unгурéscă din têrgă din Bacăă, să fie tară și
« puternici cu cartea domniei mele a căuta și a ținé în țera domniei
« mele, după obiceiulă loră, pe toți Unguri și Sași, cari sunt pa-
« pistași de lege, de cuseriă, și de cununiă, și de sânge amestecată,
« cari se voră aduna rudă bărbată cu femeia ; și desugubină (glóbă
« pentru crime capitale) să nu aibă trébă șugubinariă, cu Unguriă nici
« cu Sași, ci să aibă trébă numai episcopulă ce mai susă scriemă,
« și de alte adetiuri (obligațiuni consuetudinare) după cum serie
« obiceiulă loră de vécă, pre unii ca aceia se aibă a'i judeca și a'i
« globi și a'i certa (pedepsi), carele după vina sea, cum este obicina
« (datina) loră. . . . »

(1) In *Archiva istorică* t. 1, partea 2, p. 48.

(2) *Ibid.* p. 53.

2. Ună crisovă de la Antoniū Rosetti, din 1675, Decembre 14, care sună așa :

« La toți slujitori. . . pentru rugătorul nostru Ión Zambateiū
« Burcuță, episcopul ungiuresc de la episcopia ungurască din tîr-
« gulă Bacăului și pentru toți preuții seși și țircovnicii, cari sunt
« din clirosul bisericei lor. . . . ca să aveți a'î lăsa în pace de dajde,
« de zloți, de lei, de taleri, de orți, de sulgiu, de ilișu, de untu, de
« miere, de sêu, de piei, de carre, de joldu, de podvódă, de cai de
« olacū, de desetină de stupi, de goștină de mascuri și de oi. . . . și tu,
« șoltuză (primar) și cu pargari (municipali) de acolo din tîrgul
« Bacăului, întru nemicu să nu'î învêluiți și să nu'î amestecați cu
« tîrgul, precum au cărți de miluire și de la alți Domni. . . și voi,
« pîrcălabi (prefecți) de la acel tînutu, să nu vê amestecați în ju-
« dețele lor. . . . fără cătă ce voru fi greșeli mari de furțisaguri, să
« aveți atunci trébă a le cerca. . . . » (1).

Prin urmare, ca și în timpii precedinți, catolicismul se bucura în Moldova și în Tîra Românească, în totu cursul secolului XVII, nu numai de libertatea religioasă cea mai absolută, ci încă de mai multe privilegii escepționale, precum, bună oră, de uă jurisdicțiune canonică independinte, de unele imunități fiscale, și de alte prerogative, pe cari nu pôte să le acorde astă-dî nici chiar legislațiunea Statelor din Occidente.

Și să nu'și închipuască cine-va, cum-că uă asemenea estraordinară toleranță națională aru fi avută drept organu numai autoritățile civile ale țerelor noastre.

Nu !

Clerul românesc era totu-d'a-una în acéstă privință nu mai puțin liberă de cătă poporul, de cătă boeri, de cătă principii.

Astă-fel în a doua jumătate a secolului XVII, mai mulți catolici din Moldova îmbrățișându din diferite împrejurări religiunea ortodoxă, vicariul papal se adresă personalmente către celebrul Mitropolit Dosoșteiū, cel mai ilustru părinte al bisericei române, și către cei-alți patru episcopi diocesani, cari toți l'au priimitu cu cea mai mare afabilitate, eliberându'î îndată unu act, în puterea căruia era permisă tuturor catolicilor, ce trecuseră deja la ortodoxia, de

(1) Veđi ambele documente în *Fóia pentru minte*, 1845, p. 25 și 37.

a se reîntorce la ritul lor primitiv, fără nici uă temere din partea administrațiunii laice și eclesiastice a țerei.

Étă înseși cuvintele arhiepiscopului catolic Petru Parchevich din 1670 :

« Accessimus Metropolitanum Provinciae et Diocesanos Episcopos
« Schismaticos Valachicos, rem serio proponendo, obtinuimus ab
« omnibus favorabiles literas, ut si qui ex nostris velint ad pristinum
« Catholicorum statum redire, possint et valeant... » (1).

Desfidemă pe orî-cine de a descoperi ceva analog în analele celor-l-alte popore : făcut'aũ vre uă dată astũ-felũ catoliciĩ pentru protestanți? muscaliĩ seũ greciĩ pentru papistași? musulmaniĩ pentru creștini? sunnițiĩ pentru šiiti? uă sectă reformată pentru vr'ua altă sectă?....

Noi uniĩ în zadar ne sgândărimă memoria spre a găsi măcar un singur exemplu de uă abnegațiune religiósă atât de sublimă!

Ba încă din contra, pe când clerul românesc autorisa pe cei întorși la ortodoxiă de a reveni la ritul occidental, tocmai în același timp, adecă tot cam pe la 1670, étă ce scriea într'ua situațiune identică un preut papistaș, stabilit în Muntenia :

« Uă Româneă din Câmpu-lungă, măritată după un catolic, pri-
« mise religiunea bărbatului seũ; murindũ însă acesta, ea redeveni
« ortodoxă d'impreună cu duoĩ fiĩ ai seĩ.

« O dómne! dacă arũ fi în puterea mea, pe nesce asemeni ființe, eũ
« le-așũ biciui cu cruđime pe piața publică, le-așũ stigmatisa cu sem-
« nulũ infamiei perpetue, și le-așũ forța a se reîntorce în sínulũ bise-
« riceĩ mele! » (2).

Ce enormă diferență între sãngerosul limbagiũ alũ acestui fanatic din Europa cea civilisată și între dulcetta eminente evangelică a mitropolitului și a episcopilor din barbara Romãniã!....

Sã ne fiã iertatũ a nu vorbi nimic despre secolul XVIII, căci nu este alũ nostru, ci alũ acelor lãpedãture din Fanarũ, pe cari îi respinsese cu desgust din sínul seũ naționalitatea grécă, și pe cari

(1) *Kurz, Magazin*, t. 2, p. 70.

(2) *Relatio de statu Valachiae*, în *Engel, Gesch. d. Walachey*, p. 116.

urgia Cerului, bătându'si joc de omenire, îi puse apoi pentru un vécú întreg în fruntea posterității lui Traian !

Să spunem numai atăta, că pōnē și în acea infernală epocă, liberalismul natural al poporului român încerca a se lupta, din când în când, contra bigotismului bizantin, ce se impusese țerei ca uă nouă speciă de beilic.

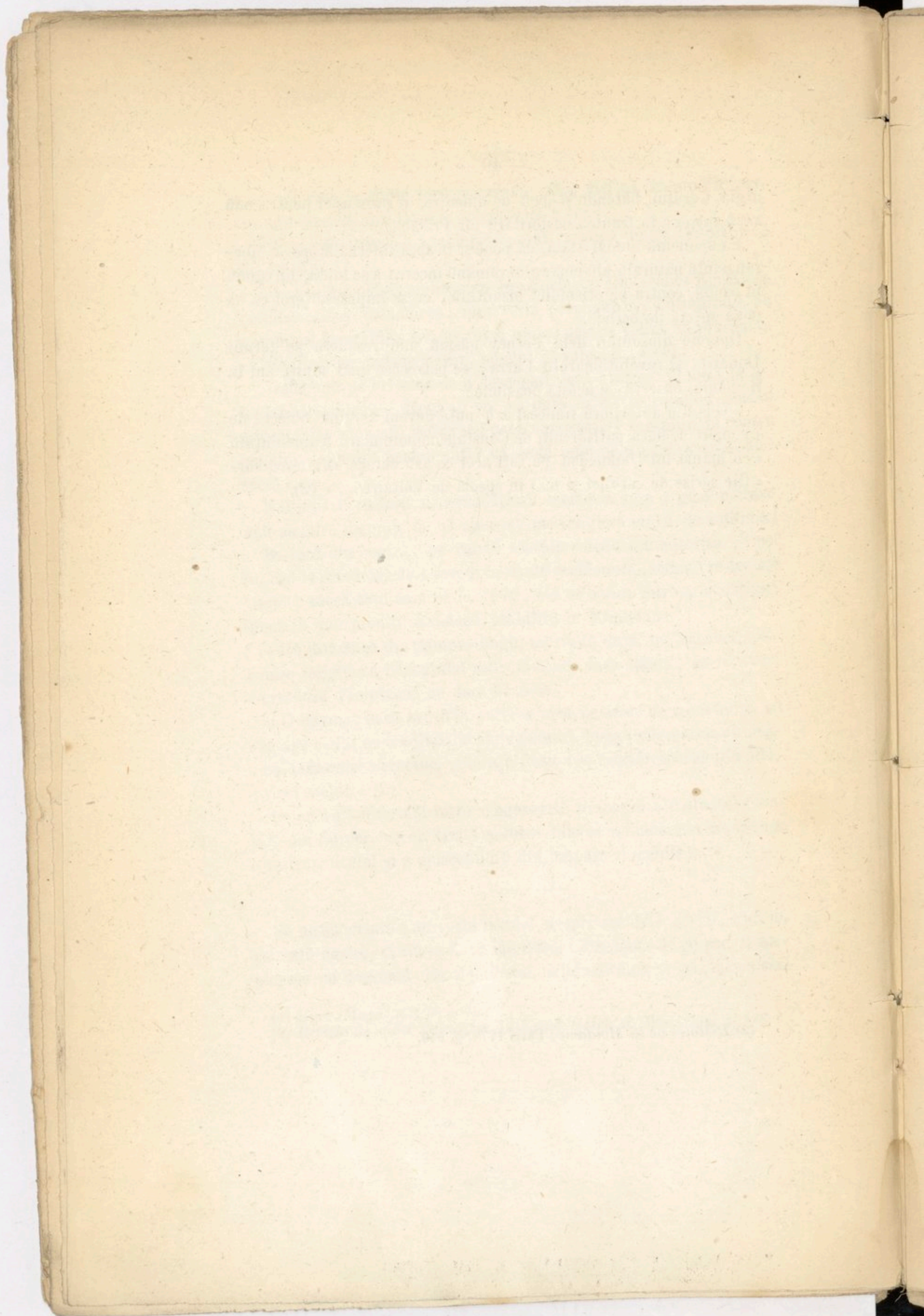
Operele filosofului dela Ferney găsiău un resunet pe țărmii Dunării, și revoluționarul Carra, ce petrecuse mai mulți ani în România, observă cu acéstă ocaziune :

« Gustul autorilor francesi arú puté deveni aci un obiect de
« comerciú, dacă patriarcul de Constantinopole n'arú fi amenințat
« cu mânia lui Dumneđu pe toți acei ce arú cuteđa să citescă căr-
« țile scrise de catolici și mai în speciă de Voltaire !... » (2).

---

(2) *Histoire de la Moldavie*; Paris 1778, p. 219.

IV.

MAHOMETISMUL IN ROMANIA

MAHOMETTISMUS IN ROMANIA

Originalurile tractatelor noastre cu Turcia nu mai există de mult; dar nu este cu neputință de a le restabili oarecum, dacă nu în literă, cel puțin în spirit, mulțumită indicațiunilor, conservate pe ici pe colea în cronicile naționale, și a căror veracitate, în această privință, se justifică pe deplin prin însăși natura faptică a secolarelor relațiuni ale Moldovei și ale Țerei Românești cu imperiul otoman.

« Români, — dice Cantemir, vorbind aici despre ambele țări ale Moldovei totu-d'una dată, — deși împărăției Turcului « banii a da legați sunt, însă bisericile, lege, judecățile, obiceiurile, « nesmintite și nebetjite și-le-au păzit; copiii Românilor deciu- « ială a fi, precum alte supuse crăie pată, n'au suferit; medgită « turcescă a se zidi, se biserica în giamiă a se preface, pînă la vremele noastre n'au vedut . . . » (1).

În respectul Moldovei, cronicarul Nicolae Costin mai specifică apoi, cum-că definderea de a edifica templuri musulmane în țară ar fi formată anume punctul al 9-lea din tratatul lui vodă Bogdan cel Orbul cu sultanul Baezid II din 1512, resumându sensul articolului în următorul mod :

« Turcii nu vor putea cumpăra pământuri în Moldova, ori a « ave, se biserica, nici a ave se biserica a face giamiă nici într'ună « chip ». (2)

Că se atinge de Țara Românească, istoria fraților Tunusli, basându-se pe alusiunile mai multor firmane posterioare, enumeră, pin-

(1) *Cronicul Romano-Moldo-Vlachilor*; Iași, 1835, t. 1. p. 92.

(2) În *Cogălnicianu, Arhiva Românească*; ed. 2. t. 2. p. 265.

tre condițiunile tractatului lui vodă Vladislav Basarab cu Pórta Otomană din 1460, următoarele clausule esențiale :

« Turciî, ce vorû veni în țeră pentru comerciû , vorû fi datorî să
« arête de unde și din ce locû sunt, și după ce vorû cumpêra séû vorû
« vinde marfă cu derădicata, numai în orașe, érû nu și în alte locurî,
« se vorû întórce fără întârđiare înderêtû ; ei nu vorû fi liberî a lua
« nici servitorû nici servitóre dintre Români, nici să aibă locû deo-
« sebitû pentru închinăciunea lorû. . . . » (1).

Așa dară, este pozitivû, cumcă străbuniî nostri nu permiteaû nici de cum Turcilorû de a clădi în țeră templurî musulmane , ceea ce constituă, negreșitû, unû actû de netoleranță, însă politică, érû nu religiósă, de vreme ce mobilulû celû învederatû alû Românilorû era curatû numai téma de a nu deveni cum-va unû pašalicû otomanû.

În adevêrû, mai nainte de luarea Constantinopoliî, pe cândû Osmanlâiî nu se păreaû încă a fi destulû de periculoșî, mulțimea lorû împlea România fără cea mai mică pedecă din partea străbunilorû noștri.

Pe la 1454 unû marturû ocularû povestîa, că a găsitû piețele Munteniei totû atâtû de pline de Turci ca și de Români : « in als grosser menig als dy walachen selbst.... » (2)

Cuvêntulû « kirvanû » séû « kervanû » ne întimpină în crisóvele muntene deja de pe la 1480 (3), ceea ce coroboréză într'unû modû filologicû întinderea vechiuluiû negoțû otomanû în aceste țere. ....

Însă , chîiarû în urma în cheiăriî tractatelorû celorû restrictive cu Pórta, Româniî totû încă aû avutû sute de ocasiuni ca să probeze , cumcă sciû a tolera religiunea musulmană întocmai ca și pe cele-lalte, mai bune séû mai rele.

O carte domnescă de judecată, din 21 Iuniû 1560, sună așa :

« Intru Domnulû Cristû bine-credincîosulû și multû-piosulû și autocratulû Petru voevodû, fiulû marelui Mircea voevodû, cu grația lui Dumnezeu și cu darulû dumnezeescû stăpânû și domnû a tótă Țera-Romănescă , amû bine-voitû domnia mea , cu curată și luminată
« ânimă, a da acestû pré-cinstitû și de preferință crisovû domnescû

(1) Traducerea lui Sionû, p. 69.

(2) În *Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde*, N.F., t. 2, p. 163.

(3) *Venelin*, p. 122.

« sântei și dumneșcescii mitropolie, care este marea biserică dom-
« néscă din Tergovisce, unde se serbéză Înălțarea Domnului Dum-
« neșeu și Mântuitorului nostru Jesu-Cristu, ca să'i fie moșia totu
« satulū numitū Aninósa cu totu hotarulū, fiindu'i vechiă și dréptă
« proprietate, cumpărătura reposatului Basaraba-vodă dela jupanița
« lui Milco și dela fiu se și dela ginerele lui Milco anume Nanu,
« dreptu 20,000 de aspri; iar după aceia părintele vlădică kyr Efremu
« dela acelū sântu locașu avendu judecată de 'naintea domniei mele
« cu Hamza Turculū și cu némulū lui pentru acelū satū supra-disū,
« dicendu Hamza și némulū se, cum-că Aninósa arū fi proprietatea
« lorū, decī domnia mea amū cercetatū și amū judecatū dupre drep-
« tate cu toți cinstiții cărmuitoři domnesci, și amū pusū la cale așa,
« ca Hamza și némulū se să aducă 24 de boieri, să jure ei de 'naintea
« domniei mele că satulū Aninósa este în adevărū alū lorū; apoi
« de 'mpreună cu acei 24 de boieri pusu-m'amū domnia mea a
« căuta din nou causa acelui satū, și amū cititū crisoșele tuturorū
« domnilorū precedinți, și amū constatatū, cumcă încă moșulū lui
« Hamza perduse satulū Aninósa pentru trădare în dīlele reposatului
« Vladū-vodă Călugărulū, carele dede atunci acelū satū jupânului
« Milco... » (1)

Iată dară stabilitū de secolī in Muntenia, nu lōngă Dunăre, ci
tocmai in munți, unū némū întregū musulmanū allū Turculū Hamza,
aī căruia străbunī stăpāniseră in linisce satulū Aninósa, servindu
domnilorū și țerei de o potrivă cu toți Romāniī, pōnē ce unū moșū
alū se căduse pe la 1510—1512 in disgrația lui vodă Vladū-Că-
lugărulū.

Așemeni Turci trebuiaū să fi fostū pe atunci destulū de numeroși
in Muntenia, de vreme ce crisoșulū lui Petru celū Schiōpū notifică
faptulū ca pe unū lucru fōrte ordinarū, arētându limpede, că Aninósa
nu se cuvine lui Hamza, nu pentru că e Turcū, ci pentru că nu are
dreptate, căci altū-feliū, cu tōtă păgānătatea sea, principele nu s'arū
fi sfiitū nici decum de a'i da o precădere chiarū asupra venerabilului
mitropolitū Efremū!

In Moldova ne intimpină totū pe atunci o altă speciă de colonie
musulmane nu mai pușinū curioșe.

(1) *Ibid.* p. 175—178.

Acolo tractatele cu Pórta Otomană, mai esplicite în această privință de câtă acele muntene, precum s'a putut deja observa mai sus din comparațiunea textului lui Nicolae Costină cu ală fraților Tunusli, nu îngăduia sub nici ună cuvântă aședarea Turcilor în țără, inse numai a Turcilor, iar nu și a celor-l'alte naționalități mahometane.

Italianulă Giovanandrea Gromo, carele cunoscuse Moldova cam pe la 1564—70, ăice între altele :

« Sunt vr'ua trei-sute de cotune locuite numai de Tătari, cari se luptă sub stégurile domnului țerei contra tuturor inamicilor de pe'npregiură, cu aceeași credință, ca și însiși Moldovenii.... » (1).

Némțulă Georg Reichersdorff, ce visitase România cu vr'o treideci de ani mai 'nainte, aflase acolo nu trei-sute, ci pônă la cincisute de stabilimente tătăresci, dintre cari se vede însă că o parte a emigrată apoi peste Prută său peste Nistru, în intervalulă neconteniteloră desordini administrative și resbele civile.

Étă ce ăice acestă călătoră :

« Tătarii din Moldova servescă cu fidelitate domniloră țerei chiară contra invasiunii celor-l'alți Tătari din afară. » (2)

Din această poporațiune tătară eşiră mai multe familie boeresci din Moldova, unele adjungându pônă la domniă, precum Cantemirii și Cehani, două némuri d'uaă potrivă ilustre în analele României, dintre cari celă d'ânteiă a esistată pônă mai de-ună-ăi în Bucovina, cufundată în sărăciă și în obscuritate, éru cei-l'alți s'au desmembrată în mai multe ramure deosebite, atâtă de 'ncolo precum și de 'neoce de Milcovă, sub numele mai modernă de Racoviță.

În secolulă XVII, afară de Tătarii cei colonisați, mai apară încă în armatele moldovene patru și mai multe regimente său capitanațuri de așa numiți lipcani, (3) veniți din Polonia și în privința căroră noi suntemă datoră a presinta aci câte-va detalie, necunoscute istoriciloră nostri.

La începutulă secolulă XV mai mulți Tătari, alungați din cuibu-

(1) *Archiv des Vereins*; N. F., t. 2, p. 43.

(2) *Chorographia Moldaviae*; Coloniae, 1595, p. 50.

(3) *Kantemir, Beschreibung der Moldau*; Leipzig, 1771, p. 210.

rile lor de lîngă Volga prin furia luptelor intestine, căutaseră adăpost în Lituania, căpătîndu de la principii de acolo privilegiul de a rămîne mahometani.

Pînă la regele Sigismund III, bigotul din scôla jesuitismului, posteritatea acestor emigranți primitivi se bucura în deplină linisce, pe acelaș picior cu toți locuitorii creștini ai Lituaniei, de diferitele drepturi ale cetățeniei polone.

În 1609 se începu de-uă-dată uă gônă sistematică și incuisitorială contra nenorociților musulmani, și n'a mai încetat, mai multu său mai puțin, pînă la însă-și căderea Poloniei. (1)

Acéstă fu cauza venirii unora dintre ei în Moldova, unde au fost primiți cu brațele deschise, ca toți acei ce oferiau cu sinceritate sîngele lor pentru apărarea hotarelor țerei, fără deosebire de origine și de credință. (2)

Se nasce acum întrebarea, cum de puteau toți acești Tătari din Moldova, Lipcani și ne-Lipcani, vechi și noui, precum și Turcii cei colonizați din Muntenia, de a satisface în libertate prescripțiile religiunii musulmane pe teritoriul român, de vreme ce nu posedau nici un templu de cultul lor?

Cestiunea nu e anevoe de resolută pentru orî-cine a studiat măcar în trecăt dogmele proorocului de la Mecca.

Totă lumea este uă giamiă, — dicea Mahomed.

Edificarea templurilor nu se pôte considera ca uă necesitate religioasă, ci simplu numai ca uă faptă meritoriă.

Băile, scôlele, spitalurile, sunt mai plăcute lui Dumnezeu decăt zidurile unei giamie.

Orî-ce loc puru său purificat pôte servi pentru religiositatea unui adevărat musulman, întocmai ca și templul.

Fă pe pările casei teler semnul numit « kăble », carele arătă direcțiunea spre Mecca, și apoi închină-te în pace lui Allah și Profetului său. (3)

(1) *Czacki, O Tatarach*, în *Dziela*, Poznan, 1845, t. 3, p. 312.

(2) Veđi scrierea mea *Baba-Novac*, în *Românul*, 1868, Aprile.

(3) *Cantemir*, *Sistema religiunii mahometane*, (rusesce); Petersburg, 1722, în-f., p. 175, 216. Acéstă carte, de uă raritate fôrte mare chiar în Rusia, se află în biblioteca mea.

Precum vedeți, Tătari și chiar Turci nu aveau nici uă trebuință absolută de gămie spre a pute gusta în România totă plenitudinea toleranței religioase.

Însă ceea ce probază, mai bine de câtă ori-ce alta, cum-că poporul român nu se gândia nici-uă-dată la mahometism, în dese se se ciocniri cu păgânii, este vechia baladă națională despre « Codrénul de la Movilă ».

Acest prețios monument de literatura noastră poporară, compus pe la începutul secolului XVII, pe când domnia în Moldova vodă Alesandru Iliăș, adjunse pînă la noi în gura țeranului sub două forme, ce se deosebesc mai cu seamă prin următorul variant.

Intr'una cîntărețul dice :

« Domnule Măria Ta !
« Tu pe Greci nu'i asculta ,
« Că ei viața ți-oră scurta !
« Grecu-i fiară dușmănosă,
« Grecu-i limbă veninosă,
« Ce pătrunde pîn'-la osă !... »

În cea-l-altă formă, în loc de Grecu apare Turcul :

« Turcu-i fiară dușmănosă,
« Turcu-i limbă veninosă,
« Ce pătrunde pîn'-la osă !... » (1)

Prin urmare, Grecul cel pravoslavnic și Turcul cel mahometan sunt absolutamente totu una în ochii Românului, încâtă avem dreptul de a mai repeta încă uă-dată, cu uă convicțiune întărită și mai multă prin seria probelor de mai sus, cum-că netoleranța părinților nostri în respectul Osmanlăilor a fost totu d'a-una curată politică, eră nici de cum religioasă.....

---

(1) *Alexandri, Poesie poporare* ; ediția 2-a pag. 90, 95.

V.

ARMENII.

ARMENI

Ritulă arménă se pôte considera mai multă ca uă sectă eșită din biserica ortodocsă, decâtă ca uă confesiune deosebită.

Estrema riguroșitate a postulu, obiceiulă de a celebra Crăciunulă în aceia-și di cu Apă-botéză, și altele de acéstă natură, sunt nisce diferențe pré-secundare pentru a constitui distincțiunea unei eclesie.

Și totuși Grecii au manifestată totă-dé-una ună desprețu supremă și chiară o ură invěpăiată contra religiunii Armeniloră, mergendă cu calomnia pôně acolo, în cătă să împute acestei pacinice și industriose naționalități scandalulă de a adora pe ună căne. (1)

Este de mirare, că pôně și străbuniă nostri, atâtă de moderați în tôte cele-l-alte privințe, nu se puteau stăpăni de ună felă de necază contra Armeniloră, motivată pe de uă parte prin viēța posomorită și ascunsă a acestu poporă, pe de alta prin avuțiile lu, în fine prin fabulele, ce le inventéză oră-și-unde invidia și le mănține mistericulă.

« Arménulă plătesce glôba, » di ce cu ironiă ună vechiă proverbă, éru templulă armenescă se numesce în limba nóstră vulgară nu « biserică, » ci « capisce, » ca și ală idolatriloră.

Ună cântecă haăducescă cântă :

« Vomă coboră noi la țără
« Ș'omă imblăti la săcară
« Pôně 'n mândra primăveră,
« Ș'omă eși la codru érá,
« La marginea șesulu,
« La capétulă codrulu,
« In calea Arménulu . . . . . » (2)

(1) *Hudobașev, Monumentele istorice ale religiunii armene*, (rusesce); Petersburg, 1847, p. 150—152, 207—209.

(2) *România literară*, suplem., p. VII, nr. 30.

A fostă ună principe moldovenescă cam smintită, însă Român de origină, Ștefan Rareș, care merse și mai departe decât hoții, comițându în privința religiunii celei mai neofensive unicul act de netoleranță, menționat în cronicile noastre : « pre Armeni, pre uni « de bună voie, cu juruințe și cu daruri împlându-î, pre alții cu sila « î-a botezat. » (1)

Ș'apoi ce este și mai curios, tocmai acest persecutor iubea uă Armencă, cu care avu ună fiu, anume pe celebrul mai în urmă prin vitejiele séle Ionu-vodă cel Cumplit, încât însăși góna contra ritului armenesc s'ar pute esplica, pe base psihologice, dacă nu prin caracterul nebunatic alu principelui, încă prin fanatismul unei amante convertite la ortodocsiă (2).

Lăsându însă la uă parte acéstă singură excepțiune de totă estravagantă, generalitatea istoriei române ni arătă pe Armeni, deși persiflați ore-cum în unele nevinovate idiotisme ale limbei noastre, deși trăind cam în disarmonia cu voinicii de prin codri, totuși în faptă prosperându și fôrte mulțamiți pe țărmii Dunării, unde ei se stabiliu mai cu preferință în Moldova, ce le venia mai aprópe decât Țera Romănescă în calea lor din Oriinte.

Biserica armencă din Iași a fostă fundată în anul 1395, éru acea din Botoșani încă în 1350, adevă înainte de așa numita descălecăre a lui Dragoș. (3)

Pe la 1418, sub Alesandru cel Bun, alte 3000 de familie armenie, alungate din patriă prin uă invasiune persiană, se aședară totă în Moldova, distribuindu-se mai cu sémă în orașele Suceva, Hotin, Botoșani, Dorohoiu, Vaslui, Galați și Iași. (4)

Este învederat, că acéstă nouă coloniă nu și-ar fi îndreptat pașii spre România, să n'o fi precesă buna primire, pe care o avuseră deja coreligionarii lor cei stabiliți de mai nainte.

În adevăr, înseși fontănele istorice ale Armenilor ni arătă între anii 1415—1445 ună vlădică ală lor în Moldova, anume Ave-

(1) *Urechia*, t. 1, p. 174. — Totă de acéstă vorbesce *Kazy, Historia Hungariae*, Tyrnaviae, 1737, t. 3. p. 80, într'ună pasagiu, pe care Gebhardi, Engel, etc. nu l'au înțeles, aplicându-lă către Bogdan Lăpușnianul.

(2) Veđi opera mea *Ionu cel Cumplit*, București, 1865, p. 6—7.

(3) *Soutzo, Notions statistiques sur la Moldavie*; p. 53.

(4) *Pray, Dissertationes historico-criticae*; Vindob. 1775, p. 170. — *Wolf. Beschreib. der Moldau*, t. 2, p. 60.

dică, (1) éru peste unŭ secolŭ și jumătate, acestŭ episcopatŭ eterodocsŭ avea în fruntea sea pe unulŭ numitŭ Iónŭ, a căruia reședință era în Sucéva, adecă chiarŭ în antica capitală a Moldovei. (2)

Totŭ acolo, pe la miđŭ-loculŭ secolului XIV, unŭ Arménŭ edifică uă monăstire în numele Sântului Axentie, în partea occidentală a orașului, unde se conserva pôně mai dă-ună-đi uă pétră sepulcrală cu inscripțiunea : « aci jace Agopșa, fundatorulŭ acestui locașŭ în anulŭ 1551. » (3)

Pe la 1600 Bogdanŭ Donovană zidi éráși în Sucéva, în numele Pré-curatei Fecióre Maria, uă altă monăstire, pe care o găsimŭ în flóre încă în 1707. (4)

În fața unorŭ asemeni fapte, estrase din monumentele armene propriu, éru nu din ale nóstre, este imposibilŭ de a se mai îndoi cineva despre mărimea toleranței religiöse a Românilorŭ pentru acestŭ ritŭ în cursŭ de mai bine de cinci secolŭ !

Următorulŭ documentŭ din 1669, aflătorŭ în originalŭ în Arhivul Statului din Bucuresci, pachetulŭ monăstirii Golia, va servi a mai completa conclusiunea de mai susŭ, basată exclusivamente pe izvóre istorice esterne :

« Adecă eŭ Chirilă, șoltuzulŭ armenescŭ de tĕrgŭ de Sucévă, și cu
« feciorulŭ meŭ cu Drăghici, scriemŭ și mărturisimŭ cu acestŭ ade-
« vĕratŭ zapisŭ alŭ nostru, de nimeni nevoiți nici asupriți, ci de a
« noastră bună voie, amŭ vĕndutŭ a noastră dréptă ocină și moșiă, uă
« falce de viiă la tĕrgŭ la Cotnarŭ în délulŭ Mândru, între viiă lui
« Ivanŭ potropopolŭ armenescŭ din josŭ și între viiă lui Marco ar-
« ménulŭ din sasŭ, care falce de viiă ne-aŭ fostŭ nouă moșiă de la
« moșiŭ nostri și de la părinții nostri, acésta o amŭ vĕndutŭ noi pă-
« rintelŭ Macarie egumenulŭ de la sânta monăstire de la Golia de
« tĕrgŭ de Iași, dreptŭ cinci-đeci de lei bătutŭ, și ne-a datŭ părin-
« tele egumenulŭ toți acești bani 50 de lei bătutŭ, întru mânele
« nóstre, de 'naintea potropopolŭ Ivanŭ celŭ armenescŭ de Su-
« cévă și feciorulŭ seŭ popa Simionŭ și Cărstea ginerele Chirilei, și

(1) *Barancz, Viețile celebrilorŭ Armeni în Polonia* (polonesce), Lemberg, 1856, p. 55.

(2) *Ibidem*, p. 141.

(3) *Ibid.*, p. 5.

(4) *Ibid.*, p. 8), 31.

« Luca arménû, și Tudori neguțătorulû și Mihalache neguțătorû și
« de 'nainte a mulți neguțătorî și ómenî bunî etc. » (1)

Acestû documentû, în care vedemû preuți și potropopî armeni, pe de uă parte confirmă datele dejă cunoscute despre libertatea cultului lorû în România, éru pe de alta ne mai înzestréază cu uă noțiune nouă fórte importantă, și anume, cumcă burgesia arménă era atâtû de respectată în unele orașe ale nóstre, încâtû la Sucéva, bună órá, ea posedea uă administrațiune municipală separată, în fruntea căriia se afla în 1669 Chirilă « șoltuzû armenescû ».

Se scie, că cuvêntulû *șoltuzû*, derivatû din *Schultheiss* germanû, desemna altă-dată, în limba de dincolo de Milcovû, pe capul municipalû, pe care Munteniî îlû numîau « județû ».

Acéstă esistență a unei organizațiuni comunale armene neatêrnate de acea românescă, ba încă tocmai în vechia reședință princiară Sucéva, demonstră ea singură înaltulû gradû de favóre, nu numai religiósă, ci chiarû politică, ceea ce este negreșitû cu multû mai gravû, pe care străbuniî nostri nu s'au sfiitû d'a o acorda laborioșilorû óspeți, veniți aci de sub pólele Caucazulû.

Cată să observămû, că Armeniî scieau a se areta în impregiurările cele mai momentóse destulû de bunî patrioți români spre a fi meritatû cu totû dreptulû uă asemenea distincțiune.

În secolulû XVI, sub vodă Iacobû Despota, pe cândû boeriî moldoveni se resculară contra acestuî nefericitû martirû alû civilizațiunii occidentale, numai Armeniî se întreceau care de care în manifestări de devotamentû pentru dênsulû, fiindû espuși astû-felû, în urma catastrofeî, a suferi tótă urgia învingêtorilorû (2).

În 1671, domnindû în Moldova Duca-vodă, Arnăutû lăcomû de bani și de sânge, Armeniî au fostû éráși cei de 'ntêiû de a lua parte la uă conspirațiune cûratû națională, în capulû căriia se pusese faimosulû serdarû Hâncu (3), prototipulû spiritului de opozițiune în România, remasû nemuritorû prin proverbiulû moldovenescû : « vodă vrea, Hâncu ba ».

Revolta fu nenorocită.

(1) *Archiva istorică*. t. 1, partea 1, p. 139.

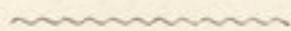
(2) *Sommer, Vita Despotae*, p. 46.

(3) *Pray*, loco citato.

Conjurații au fost învinși într'ua bătălie de lângă Chișinău și siliți a fugi din țară.

În orî-ce casă însă, Armenii se pot lăuda de a fi jertfit și ei capetele lor, astă-dată, ca și în timpii cei vechi, d'împreună cu părinții nostri, pentru izbânda cauzei române...

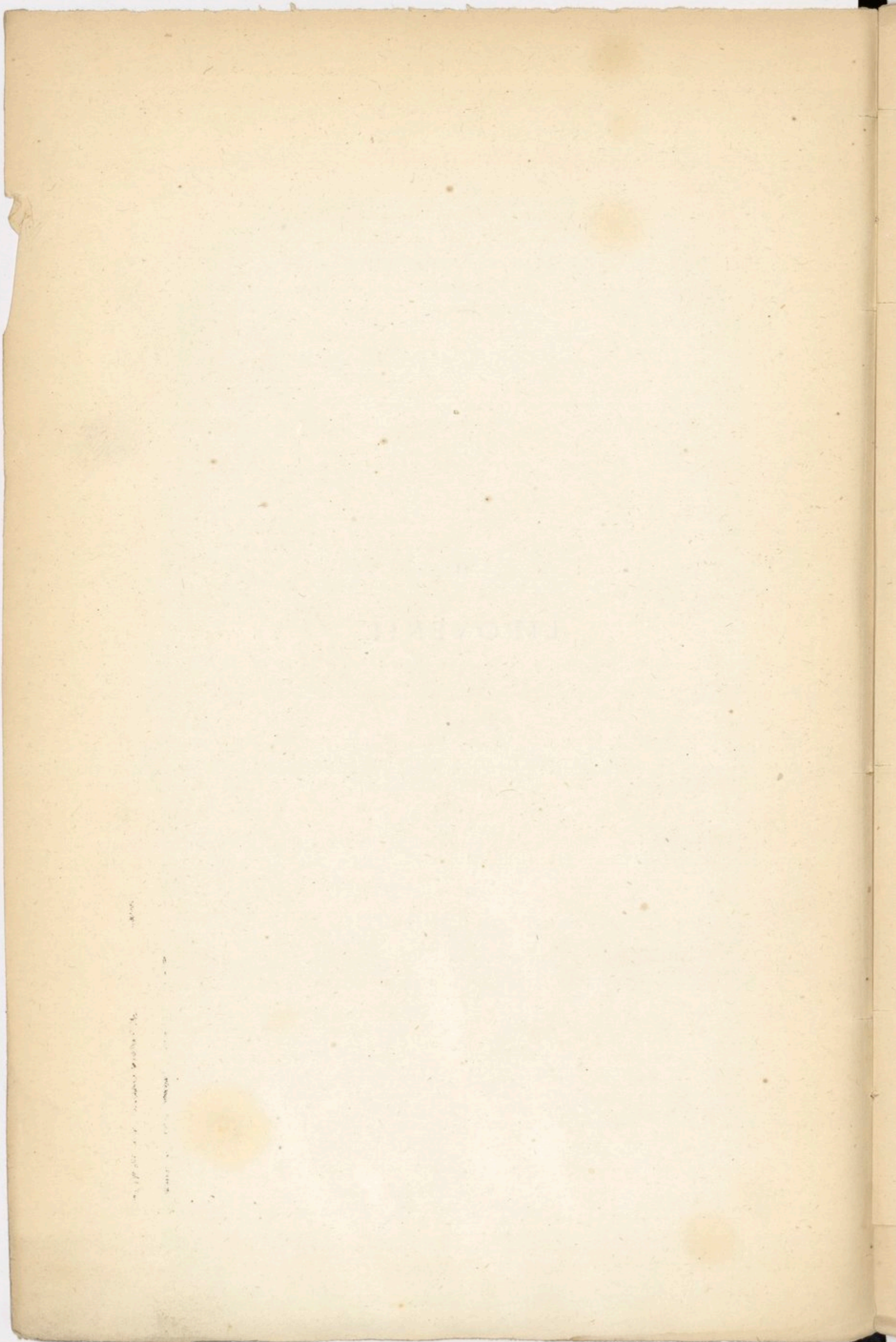

VI

LIPOVENII.

Românii numesc Lipovenii diferitele secte religioase exclusivamente muscălești, dintre cari una avusese de fundator pe un ereziarcă Filip, de unde i-a și ramasă numele de Filipoveni, prescurtată apoi în limba noastră prin suprimarea unei silabe. (1)

De și numărul acestor secte este foarte mare, deosebindu-se una de alta prin mii de nuanțe, totuși se obișnuiesc în genere a le împărți în două mari categorii : *popovscina* adică eretici cu preuți și *bezpopovscina* său eretici fără preuți. (2)

Dintre acești din urmă, secta cea mai periculoasă este aceea a așa numiților *scopiți*, ce se distingă nu numai prin barbara mutilațiune a ei-înșii, ci încă prin uă ardore criminală de a supune acestei operațiuni pe alții, câștigându adepti prin forță, prin înduplecare său prin corupțiune : orî-cine dintre dênșii reușește a face douăsprezece proseliți, dobândește venerabilul titlu de apostol.

Acastă sectă, apărută în România pentru prima oară în secolul de față, a fostă singură espusă la un grad ore-care de persecuțiune, în privința căriia étă ce scrie un Lipoven născut și trăit în Moldova, într'ua operă, foarte interesantă pentru istoria tuturor sectelor muscălești din țerele noastre :

« Scopiții au fostă alungați din Rusia sub imperatul Alesandru I, fiindă considerați ca cele mai fetide capre din turma lui Cristu.

« Căutându refugi la Iași, ei fuseseră dintru 'ntei respinși din toate părțile, pônă ce alergară, în fine, la mitropolitul Veniamin, supli-

(1) Vernav, *Physiographia Moldaviae*; Budae, 1836, p. 16.

(2) Krasinski, *Histoire religieuse des Slaves*; Paris, 1853, p. 371.

« cându'lă cu umilință de a'î protege, sub cuvântumincă unosă cumcă
« tótă dissidința loră de cătră biserica resăriténă n'a consista de
« cătă numai în usulă de a se castra.

« Mitropolitulă, ca ună părinte îndurătoră, mai fiindă încă înșe-
« lată prin ipocrisia loră, i se făcu milă de aceste oi retăcite într'ua
« țeră străină, încătă îi luă sub ocrotirea sea, cu condițiunea însă
« ca ei se frecventeze regulată biserica metropolitană, să se împărtă-
« șescă din sântele Taîne câte de trei ori pe totă anulă, și să nu mai
« castreze pe nimeni, mai cu sémă dintre Romăni.

« Cu acéstă rânduială scopiți au petrecută în Moldova aprópe
« două-șeci de ani, bucurându-se totă-d'una de favórea mitropoli-
« tului.

« În sfărșită, fiindă indusă în bănuială chiară de către cei-l-alti
« Lipoveni, cari se iritaă de a nu posede celă pușină în aceiași pro-
« porțiune grație capului bisericei moldovene, mitropolitulă se de-
« cise într'o di a se incredința elă însuși despre sinceritatea scopiți-
« loră, invitându-i la ună prândă și oferindu-le nesce bucate de carne,
« ceea-ce este în oróre la acéstă sectă.

« Puși în pozițiune de a fi desmascați, ei se turburără, începură a
« striga, și se aruncară cu amenințări asupra archiepiscopului, carele
« d'abia putu scăpa din mânele loră, fugendă și închidendă-se într'ua
« odaiă.

« După acéstă probă, mitropolitulă, retrăgendă protecțiunea ce o
« dedese scopiților, îi lăsă pe mânele puterii laice, cu atâtă mai
« multă, că tocmai atunci ei mai cuteșaseră a castra pe ună Română.

« Divanulă îi osândi la pedépsa de a fi împușcați.

« Speriați de acéstă otărîre, ei parte emigrară în Țera Romă-
« néscă, de unde au fostă siliți a trece în Turcia, parte căutară spri-
« jinulă consulatului rusesc, obligându-se înscrisă a nu mai castra
« pe nimeni ». (1)

Așa dară toleranța religiósă a Romăniloră se întindea în fondă
pônă și asupra pernițioșei secte a scopiților, pe care autoritatea civilă
a țerei se vedă forțată a o înfrêna numai în urma unor violințe și
abusuri nepomenite, fără să fi avută în vedere cătuși de pușină, séu

(1) *Călugărulă Partenie, Călătoría prin Rusia, Moldova, Turcia și Pale-
stina*; (rusesce); Moscva, 1856, t. 1, p. 178—180.

fără a fi cercetat măcar, dogmele teologice, ritualul și cultul acestor furioși propagandiști ai castrațiunii.

Cât despre cei-l-alți Lipoveni, mai inofensivi prin eresurile lor, nemic și nimeni nu i-a împiedicat nici uă-dată de a funda pe teritoriul românesc colonie întregi, de a zidi biserice și monăstiri în sensul propriei lor credințe, de a locui în orașe și prin sate, de a avea un cler separat, mai pe scurt de a usa de toate avantajele libertății religioase, fără cea mai mică șicană din partea administrațiunii civile sau eclesiastice.

Etă ce ne mai spune în această privință călătorul lipoven, pe care îl cităm deja asupra sectei scopiților :

« La distanță de patru poste de la Iași, nu departe de târgul Făl-ticenii, între apele Moldova și Siret, este satul Manușlovca, « ai căruia toți locuitorii sunt Muscali eretici, în număr de uă sută « de case și mai bine, veniți aci din Rusia sunt acum peste 150 de « ani.

« În apropierea satului se află trei schituri, unde petrec călugării « și călugărițele lor.

« Această colonie nu profesă uă singură credință, ci mai fiă-care « dintre ei formează câte uă sectă individuală, discutându și certându-se « se mereu uniți cu alții asupra puncturilor de doctrină ». (1)

Autorul lipoven scriind aceste rânduri în 1855, se constată dar, cumcă satul Manușlovca fusese fondat încă mai înainte de anul 1700, adică tocmai în acea epocă, în care d'ântei reformele bisericesti ale celebrului patriarcă moșcovit Nicon și mai în urmă porunca lui Petru cel Mare, relativă la raderea bărbelor, produsese uă adevărată perturbațiune în spiritele Muscalilor, îndemnându pe cei mai fanatici dintre ei de a căuta uă altă țară, mai puțin reformatrice și mai mult barbo-filă.

De atunci în coce, în cursul de un secol și jumătate, sectarii, fugăriți din Rusia și așezați în Manușlovca, își mântinură în linisce eresul lor, de și tocmai în vecinătate, cale de vr' uă câte-va césuri, există uă monăstire românească foarte ortodoxă, numită Vorona.

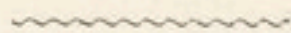
Călătorul lipoven mai descrie încă mai multe alte asemenea colonie de eretici în diferitele părți ale Moldovei, precum, de exemplu

(1) Ibidem, p. 78.

satul Socolinții de lângă Suceva, la depărtare numai de uă aruncătură de ochi de la monăstirea Dragomirna, creațiunea familiei Movilescilor și unul din cuiburile cele mai renumite ale ortodocsiei în Bucovina. (1)

Aceste detalii, estrase toate dintr'o fântână proprie așa dicându lipovenescă, ni se pară a fi pré suficiinți spre a demonstra într'un mod palpabil toleranța religioasă a naționalității noastre pentru feluritele secte, resărite din brazda ordoxiei, precum amă mai demonstrat'o deja mai sus, prin uă lungă seriă de probe documentale, în respectul protestanților, a catolicismului, a musulmanilor și a ritului arménu...

(1) Ibid., p. 18.

VII

JUDAISMULU IN ROMANIA.

JUDAIISMUL IN ROMANIA

Nu credem, ca pe totă fața pământului să fi existat cându-va vre-ua altă naționalitate atât de universalmente persecutată, atât de universalmente desprețuită, atât de universalmente urîcioasă, precum a fost mai în toți timpii și mai în toate locurile vagabunda posteritate a lui Israel, a căruia istorie se pare a fi uă lungă demonstrațiune a unei urgie fatale și misterioase.

Cele de mai multe ori această neîmblândită gônă contra Evreilor avea un caracter religios în totă puterea cuvîntului, mai cu seamă în sînul popórelor crestine, al căror fanatism își făcea uă plăcere de a-i confunda la un loc cu ristignitorii lui Cristu, de și Sublimul Mîntuitor al omenirii ne poruncesce a ierta, eră nici decum a ne resbuna asupra ucigașilor săi.

România formeză una dintre cele doue-trei excepțiuni isolate din această regulă generală : străbunii nostri au acordat totu-dé-una Israelitilor, séu mai bine dicîndu diferitelor confesiuni judaice, mai multu séu mai puțin depărtate de la legea primordială a lui Moise, întocmai aceiași toleranță, de care se bucură la noi toate culturile eterodocse, crestine și necrestine.

Dorind a arunca aci uă rață de lumină asupra acestei cestiuni, pônă acum atât de obscure, noi suntem dator, mai 'nainte de toate, de a distinge cu stăruință trei faze cu totul deosebite în istoria Israelitilor pe țărmii Dunării, fără nici un nod de legătură una cu alta, și anume judaismul primitiv, judaismul spaniol, judaismul polon.

§ 1

JUDAISMULŢ PRIMITIVŢ.

Se pretinde, cumcă imperatulŢ Traian ar fi găsitŢ deja în Dacia stabilimente de EvreŢ, încătŢ d. Vaillant nu se sfiesce a esplica numele tĕrgușoruluŢ Adjud din Moldova prin etimologia *Ad-Judaeos*, adică o coloniă jidovăscă (1), uŢtândŢ din zăpăcélă, că mai este încă unŢ AŢud în Transilvania, pe care seŢu arŢ trebui să'lŢ ebraisămŢ și pe acela, orŢ să le lăsămŢ in pace pe amĕnduoe; iar SasulŢ Haner, mergĕndŢ și mai departe cu escentricitatea unei filologie reŢ înŢelese, deduce numele orașuluŢ TălmaciŢ din cuvĕntulŢ Talmud, (2) uŢtândŢ și elŢ ce-va, și anume că Mișna, primulŢ monumentŢ alŢ talmudismuluŢ, este cu multŢ posterióră cuceririŢ DacieŢ.

Nu e mai puçinŢ contrariŢ regulelorŢ unei critice rigurose de a căuta memoria judaismuluŢ primitivŢ în numeroșele localităŢi fórte antice, cunoscute din vechime în gura poporuluŢ românŢ sub numele de Jidova, precum uă cetate de lĕngă Câmpu-lungŢ, unŢ munte de lĕngă Zlatna, mai multe burguri transilvane, menŢionate în documentele ungureșci sub forma de Sidovăr, (3) satulŢ Jidovșcița dintr'unŢ crisovŢ muntenescŢ din 1429, (4) și altele.

DerivaŢiunea cea mai probabilă a tuturorŢ acestorŢ denumiri vine nu de la EvreŢ, ci din numele Suzidava, comunŢ mai multorŢ localităŢi din epoca independinŢei dacice, și carele, din cauza consonanŢei între *s* și *z*, trebuia naturalmente să se prescurteze cu timpulŢ, de 'nteiŢ în *Szidava* și apoi în *Jidova*.

Cu tĕte astea, noi nu voimŢ a tăgădui esistenŢa IsraeliŢilorŢ pe termiŢ Dunării mai 'nainte de cucerirea luŢ Traian, cu atâtŢ mai multŢ că noŢe înși-ne ni se întĕmplase a descoperi în districtulŢ HotinuluŢ, celŢ mai nordicŢ alŢ Besarabiei, uă monetă jidovăscă din đilele luŢ MacabeŢ; nu credemŢ însă a fi posibilŢ, seŢu celŢ puçinŢ oportunŢ, de a aprofunda, de uă-cam-dată, mai cu sémă aci, întinde-

(1) *La Romanie*, charta DacieŢ.

(2) *Historia ecclesiarum Transilvanicarum*, lib. 2, p. 38.

(3) *Archiv des Vereins*, t. 2, p. 154.

(4) *Venelin*, op. cit. p. 56.

rea și norma situațiunii Evreilor în Dacia în acelă periodă semi-fabulosă din istoria naționalității noastre.

Prima mențiune pozitivă, sigură, lămurită despre contactul Românilor cu iudaismul, ba încă numai preste Dunăre, adică în așa numita provincie a lui Aurelian, noi o găsim în prețioasa relațiune a rabinului Beniamin de Tudela, carele visitase fruntăriele Macedoniei înainte de anul 1170, lăsându-ne următorul curios pasagiū :

« De 'ncolo de riul Sperchio se începe Valachia, ai căriia locuitori, așezați pe munți, își dau numele de Valachii...

« In iuțelă ei se asemănă căprioarelor, făcându mereu incursiuni « în Grecia pentru pradă și hoții.

« Nemiin nu cutedă a'i înfrunta în resbelă și nici ună rege n'a fostă « în stare de a'i birui.

« Ei nu se pré țină de legea creștină, dau copiilor numă e-
« braice și numescă pe Evrei frați, cea ce îndemnă pe unii de a le
« atribui o origină israelită.

« Cândă apucă pe ună Jidovă, ilă despăia, dar nu'lă ucidă, pre-
« cum sunt deprinși a ucide pe Grecii.... » (1)

Lăsându la uă parte glumeta absurditate de a dice, că Români se tragă din Israeliți, simplu numai pentru că, asemenea puritanilor englesi, ei obicnuiaă adesea ori, chiară în secolul XVII, nește numă luate din vechiul Testament, precum, de esemplu, în familia princiară a Movilescilor vedemă ună Ieremia, ună Simeon, ună Gabriel și pōnă și ună Moise; lăsându la uă parte acēstă porțiune de totă ridicolă din narațiunea lui Beniamin de Tudela, noi ne vom mulțami de a constata numai strălucita mărturie a naivului rabină despre estrema toleranță a străbunilor nostri pentru religiunea Evreilor.

« Frate » este una din cele două vorbe, prin cari debută istoria limbei române.

« Torna fratre », adică « întorce-te, frate », strigaă în secolul VI, sunt acum uă miiă trei-sute de ană, voluntarii români din armata grēcă în foculă unei bătălie. (2)

(1) Vedă testulă ebraică în « Archiva istorică », t. 2, p. 25.

(2) Thunmann, *Untersuchungen ueber die Gesch. der westlich. Voelker*; Leipzig, 1774, p. 341.

Acéstă exclamațiune, conservată în cronica bizantină a lui Teofanū, e cea d'ântéiū revelațiune a graiului românescū.

D'atunci și pôně astăđi cuvântulū « frate » este acela, ce resună mai desū decâtū orī-și-care altulū în gura Românului : « ascultă, frate », dicemū noi uniī către alții, chīarū atunci cândū ne intēlnimū pentru prima óră, fără a ne mai fi cunoscutū vre-uă-dată.

Beniaminū de Tudela atestă, cumcă străbuniī nostri, ducēndū uă viēță pe jumătate selbatecă în munții Macedonieī, acordaū pôně și Evreilorū acestū dulce epitetū de « frate », tocmai în acelū secolū, în care Francesiī și Englesiī, ce ne aruncă astăđi în obrazū acușatiunea de netoleranță religiósă, credeaū că nu este destulū ca regele se iea pelea Jidovului, ci mai trebuia încă ca subalterniī să'ī mai iea și mațele : « ut quos rex excoriaverat, comes evisceraret ». (1)

Nu mai puținū interesante sunt cuvintele rabinului israelitū despre obiceiulū bandiților romāni de a ucide pe Greci, pe cândū în privința Evreilorū ei se mărginiaū numai cu prédă.

« Capulū plecatū nu'lū taie sabia », dice unū proverbū străbunū, de la care părinții nostri nu s'aū abătutū nici-uă-dată.

Greciī se luptaū, și étă de ce Românulū, iritatū prin resistință, le da cu furiă lovitura de mórte; Jidovulū șerpuia cu umilință la piciorēle celui mai tare, și Românulū i se făcea milă de atăta ticăloșiă.

Astū-felū, în frumósa canțonetă a lui Alexandri, Herșcu Boccegiulū scapă sănētosū din mănēle hoțilorū din codrulū Herței, strigādu-le : « noi suntemū ómenī bunī cu *friki* », pe cândū unū creștinū Grecū séū chīarū Romānū, ar fi căđutū mortū cu arma în mână...

§ 2

JUDAISMULŪ SPANIOLŪ.

Spania a fostū alternativamente paradisulū și infernulū némului evreescū.

Sub dominațiunea Arabilorū în provinciile meridionale ale peninsulei pireneice, Israeliții s'aū bucuratū, într'un intervalū de

(1) Cattaneo, *Memorie di economia pubblica*; Milano, 1860, t. 1 p. 37.

cinci seǔ șese secolǐ, de uǎ putere politicǎ atǎtǔ de întinsǎ, precum n'o avuseserǎ, póte, nicǐ chiarǔ strǎmoșǐi lorǔ din Palestina sub sceptrulǔ lǔi Davidǔ și alǔ lǔi Salomonǔ.

De aci însǎ, îndatǎ dupǎ cǎderea califaturilorǔ mauresce de la Toledo, de la Cordova și de la Saragosa sub loviturile creștinilorǔ, tótǎ urgia cerulǔi, prin organulǔ regelǔi Ferdinandǔ, poreclitǔ celǔ Cato-licǔ, și alǔ ministrulǔi seǔ, teribilulǔ cardinalǔ Ximenes, s'a lǎsatǔ cu atǎta violințǎ asupra elementulǔi israelitǔ, în cǎtǔ numai în anulǔ 1492 optǔ sute miǐ de Evreiǔ aǔ fostǔ siliți a pǎrǎsi încǎntǎtorele regiuni ale Esperidelorǔ, cǎutǎndǔ unǔ refugiǔ în alte țere mai puținǔ fanatiche, afarǎ de vr'uǎ patru-șeci de miǐ, remași în Spania cu condițiunea de a îmbrǎțișa lumina Evangeliulǔi. (1)

Respinși succesivamente din Francia, din Italia, din Germania, din cuiburile cele mai ilustre ale civilizațiunii occidentale, Evreiǔ spaniolǔ aǔ aflatǔ uǎ primire cordialǎ, dintre tóte țerele creștine, numai pe douǎ țermurǐ fórte depǎrtate unulǔ de altulǔ, pe litoratulǔ niderlandesǔ și pe malurile Dunǎrii, adecǎ la acele douǎ popóre, ale cǎrora toleranțǎ religiósǎ, emanatǎ dintr'unǔ decretǔ providențialǔ, nu s'a desmințitǔ nicǐ uǎ datǎ în cursǔ de vécurǐ; cǎci, în adevérǔ, unde óre se adǎpostǎu hughenoțiǔ dupǎ revocarea edictulǔi de Nantes și Voltaire cǎndǔ premedita vre-unǔ nuou fulgerǔ contra bigotismulǔi, dacǎ nu totǔ în flegmatica Olandǎ? iar în privința Romǎnilorǔ, o probézǎ totalitatea studiulǔi nostru de fațǎ.

Muntenia a fostǔ în Oriinte principalulǔ asilǔ alǔ Evreilorǔ spaniolǔ, unde ei erau nevoiți a se opri cu voe seǔ fǎrǎ voe, ne mai putêndǔ a trece înainte spre nordǔ, fiindǔ-cǎ tocmai atuncǐ torturele cele mai oribile îi așteptaǔ în selbateca Ungariǎ. (2)

Unǔ israelitǔ venețianǔ, rabinulǔ Lattes, (3) posedǎ în limba ebraicǎ unǔ prețiosǔ manuscriptǔ despre istoria judaismulǔi spaniolǔ din imperiulǔ Otomanǔ, compusǔ în anulǔ 1523 pe insula Candia de cǎtre unǔ Elias Capsali.

(1) *Beugnot, Les Juifs d'Occident*; Paris 1824. — *Depping, Les Juifs dans le moyen-âge*.

(2) *Bonfinius, Rerum Hungaricae*, lib. 4, sec. 5, ed. 1581, p. 718, sub anulǔ 1496.

(3) *Luzatto, Notice sur Abou-Jousouf Hasdai Ibn-Schaprouit*; Paris 1852 p. 9, nota.

Acéstă operă ar putea, negreșit, să arunce uă mare lumină asupra imigrațiunii evreesci în Țéra Romănescă în secolii XV și XVI.

Ceea ce vom spune însă de uă-cam-dată noi din parte-ne, chiar mai 'nainte de a cunoște cătu-și de puțin manuscriptul în cestiune, este profunda convicțiune, că el ar veni a confirma în modul cel mai strălucit faptul toleranței religioase, ce a gustat-o totu-d'a-una în Muntenia acea speciă de Jidovi, pe cari străbunii nostri, în considerațiunea venirii lor din Occidente și a usului tradițional al limbei spaniole, îi distingeau de toți cei-l-alți israeliți prin epitetul de « Frânci ».

Ne va adjuge a constata aci numai atâtă, că pe la 1573, sub vodă Alesandru Mircea, un Evreu spaniol, fără a se boteza și fără a'și schimba măcar numele, Șainu fiul lui Iosifu, cunoscându bine limba slavonă, reuși a se ridica pînă la trépta de unul dintre secretarii domnesci; (1) cea ce, de sigur, nu se va găsi nicăiri în istoria Franciei sêu a Angliei, unde Jidovii erau atunci legalmente considerați ca nesce dobitoce necuvîntătoare : « comme les animaux ». (2)

Sub Mihaî cel Vitéz, ce e drept, s'a întemplat și în Muntenia, anume în Bucuresci, o mică mișcare anti-israelită; ascultați înse cum o descrie nemuritorul Bălcescu :

« Porunca domnască eșise, ca toți Turcii, ce se afla în Bucuresci, să se adune la casa vistierului Danu spre a li se căuta și rēfui datoriele.

« În dată ce Turcii se grămădiră în acea curte, Mihaî cu boerii « seî eși de 'nainte ostașilor și a poporului, setos de resbunare, « ridică stégul libertății și poruncind să se incungîore curtea, puse « de patru părți de deteră foc casei, unde erau Turcii adunați, și 'i « impușcară cu tunurile, cu cari îngrijise mai de 'nainte a incongiura « curtea și casa.

« Pe lîngă Turci, căți-va Evrei fură măcelăriți.

« Acésta nu izvorî dintr'o netoleranță, dar căci Evreii, atunci în « mare favor pe lîngă Turci și sultanu, se împreunau cu acestiia « ca să prade țéra și să'i facă stricăciuni... » (3)

(1) Venelin, op. cit., p. 205.

(2) Merlin, *Répertoire de Jurisprudence*; articolu : Juifs.

(3) *Revista Română*, 1861, p. 283—284.

La începutul secolului XVIII, sub Stefanu Cantacuzino, cronicile ne mai povestesc încă unu actu de cruđime contra Evreiloru, totu in Bucurescu, dărămându-se sinagoga loru din ordinea lui însuși vodă.

Dar națiunea nu pôte fi responsabilă de absurditatea individuală a unui principe absolutu, pe care aceleași cronice îl zugrăvesc in următorulu modu :

« Era omu nestatornicu in cuvinte și in fapte, și in jafuri fără cale și fără dreptate, atâta cătu n'a ramasu episcopu, egumenu, călugeru, neguțătoru, boeru, mari și micu, cari să nu fie jefuiți și « prădați... » (1)

Ei bine, hahamii avură atunci celu pučinu mângăerea de a suferi de 'mpreună cu episcopii !

Din Tera Romănescă Frâncii se incercară cu timpul de a se respândi și de 'ncolo de Milcovu, de unde însă sciea să'i respingă sistematicu, prin uă concurență comercială frauduloasă, dacă nu chiaru prin calomniă, rivalitatea Evreiloru poloni, despre cari va fi locul și rëndulu de a vorbi mai la vale.

Colonelulu rusescu Andreiu Meier, carele visitase România pe la 1790, după ce ȑice că cărțile bisericescu ale Frânciloru din Iași sunt scrise in limba spaniolă cu litere ebraice, mai adauge apoi : « duple « opiniunea tuturoră, acesti Jidovi sunt mai onești decâtu acei din « Polonia ». (2)

Astăȑi nu există in totă Moldova unu singuru Evreu spaniolu, deși nu i-a gonitu de acolo netoleranța religioasă a Romăniloru, ci numai și numai persecuțiunea mercantilă din partea israelițiloru leșecu.

Afară de unu gradu ore-care mai desvoltatu de onestitate, Frâncii se deosebescu de cei-l-alti Jidovi prin uă dosă mai mică de fanatismu, ținându-se mai cu preferință de legea lui Moyse propriu ȑisă, adecă de învțătura vechiulu Testamentu, decâtu de ciudatele comentarii ale Talmudulu.

Dovăda cea mai pozitivă in acestă privință este, că tocmă din sînul

(1) *Magazinu istoricu*, t. 5, p. 179.

(2) *Opisanie oczakovskii zemli (Descrierea țerei de Oczakov)*; Petersburg, 1794, in 8, p. 58.

Evreilor spaniolî din Țera Românească a eșit unică sectă israelită, care formeză o doctrină intermediară între mosaism și creștinism, ba încă se poate dice că se împacă mai lesne cu Evangeliul decât cu Biblia.

Iacobul Iosif Franck, se mai bine dicându-l Frâncul, se născu în Țera Românească pe la 1728.

Fără a îmbrățișa în totul preceptele creștinismului și fără a respinge erăși în totul tradițiunile mosaice, el făcu însă un mare pas înainte, recunoscându-l divinitatea lui Cristu.

« Moise și Evangeliul sunt învățătorii nostri — dicea el, — « eră Talmudul trebuie respins, de vreme ce coprinde în sine blăstămuri contra lui Dumnezeu ».

Isbutindu-l a câștiga o sămă de ucenici și setosul de a răspândi ideele se întru un cerc mai întins decât cum era pe atunci mica comunitate israelită spaniolă din Muntenia, acest Luther al judaismului s-a transportat pe la 1750 în Polonia, care era în toți timpii ca un imens ocean de evreime.

Astă dată însă Frâncul nostru o păți rău.

Calomniat de către talmudiști, el fusese întemnițat și apoi forțat să fugă în Germania, unde muri la Offenbach, în ducatul de Hessen-Darmstadt, lăsându-l interesantei se se secte semi-creștine numele de « frankiști ». (1)

Grăbiți să adauge cât mai curându-l la concludere, ne vom opri aci în privința judaismului spaniol, mulțămindu-ne de a fi probat, cu istoria în mână, cumcă acei, ce esercitaseră în contra o uă netoleranță religioasă, au fost, ca să nu dicem că mai sunt încă și astăzi, numai dora Jidovii din Polonia, frați ai lor de sânge și coreligionari de credință, în protiva cărora plângerile Frâncilor ar trebui să fiă mai-mai totu atât de amare ca și ale noastre proprie...

§ 3

JUDAISMUL POLONU.

Precum Țera Românească dete ospitalitate Evreilor spaniolî, totu așa Moldova primi în sinu-i pe acei poloni, numiți vulgarmente Lehi.

(1) Vezi disertațiunea lui Czacki despre Evrei, polonesce, în *Dziela*, t. 3, Poznan, 1845, p. 191, nota 235; și Peter Beer, *Histoire des sectes religieuses des Juifs*; Brunn, 1823.

Afară de unele diferențe teologice (1), Jidoviî din Polonia diferescă totu-d'a-una, într'unu modu fôrte pronunțat, de coreligionariî lorû din Spania, atât în privința fizică prin unu esterioru așa dîcîndu abastardit, despoiat cu totul de acea espresivitate orientală, ce distinge de la prima vedere figura unui Frîncu, precum și în privința filologică prin usul unui jargonu germanu fôrte corupt; ceia-ce face naturalmente, că Evreul polon și acel spaniolu nu sunt în stare nu numai de a simpatisa, ci nici măcaru de a se înțelege unul cu altul.

În secolul XV, pușinu timpu după fundarea Moldovei, Israelitiî leșescî începură dejă a se arêta din cându în cându dincolo de Milcovu, desfetându-se, ca și astăzi, mai cu sémă în acele ramure comerciale, pentru cari se cere mai pușină muncă și mai pușină pudore, resultându totu-d'ună-dată unu mai bunu câștig.

Astû-felû, de exemplu, vecinătatea Tătarilor, necontenitele invasiuni, perpetua stare de resbelu, procura Evreilor din Moldova uă speculă fôrte lesnicioasă și în celû mai mare gradû lucrativă, rescumpărându din mânele păgânilor cu unu prețu micu pe robii cei mai de frunte, căroră apoi le vindea libertatea pentru uă sumă îndecită.

Dovadă, între altele, este uă scrisore a marelui Stefanu către principele polon Alesandru Iagello, în care citim următoarele :

« Ambasadorulû têu găsi aci în Moldova la unu Evreu pe uă dómna « leșescă, rescumpărată din robia tătară, și ne avêndu banî cu ce să « plătescă Jidovulû, puse chiezașu pe boerulû nostru Teodoru, sta- « roste de Hotinû, pentru suma de 120 galbenî unguresci roșii.... » (2)

În dîilele lui Stefanu celû Mare unu galbenu era atât de scumpu, încât în archivul Statului din Bucuresci se află documente despre vîndarea unui satu întregu pentru 75 de galbenî : vă puteți dară închipui imensele profituri, ce le scotea fără nici uă bătae de capu speculațiunea judaică din rescumpărarea prizoniarilor de resbelu !

Însă epistola lui vodă Stefanu este importantă nu numai pentru caracteristica comerțului evreesc, ci încă mai cu deosebire în respectul toleranței religioase, arătându că guvernul român ingăduia

(1) Buxtorf, *Synagoga Judaica*; Basilae, 1690, p. 8.

(2) *Actele Rusiei Occidentale, publicate de Comisiunea Archeografică*; (rusesce); t. 1, p. 1803.

legalmente, ca uă creștină să fiă sclava unui stăpân Israelit, ceea ce ar fi revoltat în acea epocă toate spiritele din țerele cele civilizate ale Occidentului, ce se încercă astăzi a ne recomanda precepte de moderațiune, în loc de a le studia ele înseși în istoria Românilor.

Nu mai vorbim nemic despre înaltul grad de siguranță, de care se bucura averea Jidovilor sub administrațiunea celui teribil Ștefan-vodă, dinaintea căruia pălău sultanii și regi : un ambasador polon, ne-avându cu ce să rescumpere pe uă dómna compatriotă, se vede silit a intra în negociațiune, oferind Evreului cautiunea prefectului de Hotin, care, după ierarchia boerescă de atunci, era unul din cei mai mari demnitari ai țerei. (1)

În secolul XVI toleranța religioasă a Moldovenilor pentru Jidovi din Polonia merse mai departe decum o pôte permite rațiunea de Stat chiar în zilele noastre.

Astăzi, pe la anul 1540 cronicarul leșesc Martin Bielski povestesc, cum-că Evreii se apucară a converti pe mai mulți Poloni spre judaism, esecutându asupra-le ceremonialul circumcisiunii și apoi trimițându-i deja catechisați în Moldova, unde acești creștini jidoviți găsiu un refugiu contra persecuțiunii clerului catolic. (2)

Uă toleranță religioasă pône la un asemenea punct, — este un abuz sêu uă nebuniă de toleranță !!!

Cu toate astea, în 1578 Domnul Petru cel Schiop decretă de uă dată alungarea tuturor Jidovilor poloni din Moldova.

Etă uă gónă contra legii lui Moise ! voru striga, negreșit, acei ce caută cu orî-ce preț de a zugrăvi națiunea noastră în fața Europei ca pe un monstru de fanatism și de crușime.

Din norocire, actul de izgonire s'a conservat pône astăzi în arhivul municipal din Lemberg, fascicul 516, Nr. 109, și nu cuprinde în sine nici un cuvânt, nici uă silabă, nici uă virgulă în privința religiunii.

« Comercianții Evrei fac uă concurență mincinosă neguțătorilor

(1) *Letopisete* ; t. 1, p. 104.

(2) *Kronika polska* ; Krakow, 1597, p. 580.

« moldoveni , și tocmai de aceia , nici mai mult nici mai puțin ,
« noi îi scótem din țără » , dice principele român . (1)

Să fiă óre acésta uă netoleranță religiósă ?

Atunci cată s'o mai imputăm de asemenea ilustrul Montesquieu,
din gura căruia eși uă ideiă analogă : « libertatea comerciului nu este
« ca neguțitorul să facă tot ce îi place..... » (2)

Decretul lui Petru cel Schiop nu putea să dureze mult.

În secolul XVII Evreii leșesc începură din nou a năvăli de
peste Nistru , mai ales din cauza grozavelor torture , la cari îi su-
punea Cazacii Zaporojeni , emancipați de sub jugul Poloniei și se-
toși de a'și resbuna pentru toate , câte suferiseră mai înainte , ca țe-
rani , din partea Jidovilor arendași . (3)

Archidiaconul arab Paul de Aleppo , carele petrecu în România
în timpul lui Matei Bassarab , dice între altele :

« Evreul Iankel , refugit acum în Moldova , ne-a spus foarte
« multe lucruri despre barbaria hatmanului căzăcesc contra Jido-
« vilor ». (4)

Găsit-u-s-a óre pe atunci vre-un Evreu ca să povestescă altora
barbaria Românilor ?

Nu.

În secolul XVIII , sub dominațiunea fanarioților , ne întâmpină
în cronica greco-moldovenescă a lui Amiras un fact , prin care noi
am putea încheia acésta lungă galerie de probe.

Locuitorii satului Onițcani în Basarabia acuseră patru Evrei de
a fi omorîți copilul unui Român « din porunca hahamului ».

De aci n'a urmat nici uă turburare , nici uă violență , nici uă ven-
detă din partea poporului.

Cei inculpați au fost trimiși de 'nainte lui vodă la Iași , étă to-
tul.

Mihail Racoviță , care domnea atunci , deși îi credea vinovați în
realitate , totuși nu socoti cuviincios de a da uă sentință pripită , ci
din contra organiză un fel de tribunal , la care luă parte totă po-
porațiunea israelită din capitală.

(1) Veđi diariul « *Din Moldova* » , anul 1862 , t. 1 , p. 19.

(2) *Esprit des lois* ; liv. XX , ch. 12.

(3) *Chevalier, Histoire de la guerre des Cosaques* ; Paris , 1662 , p. 31.

(4) *Travels of Macarius, în Archiva istorică* , t. 1 , partea 2 , p. 110.

« Vodă , — dice cronicarul , — făcut'a divană și a chiămată pe
« toți Jidoviî din Iași, și Turciî, și pe toți boeriî cu mare cu mică ». (1)

În fața acestui majestosă sanhedrină , compusă din creștină , din
musulmană și din talmudiști, cei acușați au fostă supuși interogato-
riului, și însiși Israeliți au pronunțată verdictul, dicându lui vodă :
« cum au făcută, s'eși iea plată.... »

Întrebămă pe orî-cine, dacă uă asemenă procedură, unică în felulă
seu în analele lumii , nu trebuie să roșescă pe toți aceia , ce mai de-
clamă încă astăzi contra netoleranței religioase a Românilor ?....

În fine, cătă despre secolulă nostru , nemică nu depinge mai bine
rolulă Jidovului polonă în Moldova, decâtă ună pasagiă dintr'o po-
emă de pe la 1821 , descoperită mai dă-ună-đi de către D. Alexan-
dri , și în care se relată în următorulă modă intrarea Turciloră în
Iași :

« Spart'au bolți negustoresci
« După sfatură jidovesci,
« De mărfuri predându-le,
« La Jidovi vinđendu-le !
« Care boltă mai era,
« Jidoviî le-o arăta ;
« De era moldovenescă,
« Ei le dicea că'i grecescă,
« Și Turciî aprinși pe locă
« O despoia și'i da focă.
« Dându averea creștinescă
« În mâna cea jidovescă . . . (2)

Judece acum orî-cine, dacă Româniî persecutaă pe Evrei , seu mai
bine Evreiî pe Români ?..

(1) *Letopisețe* ; t. 3, p. 133.

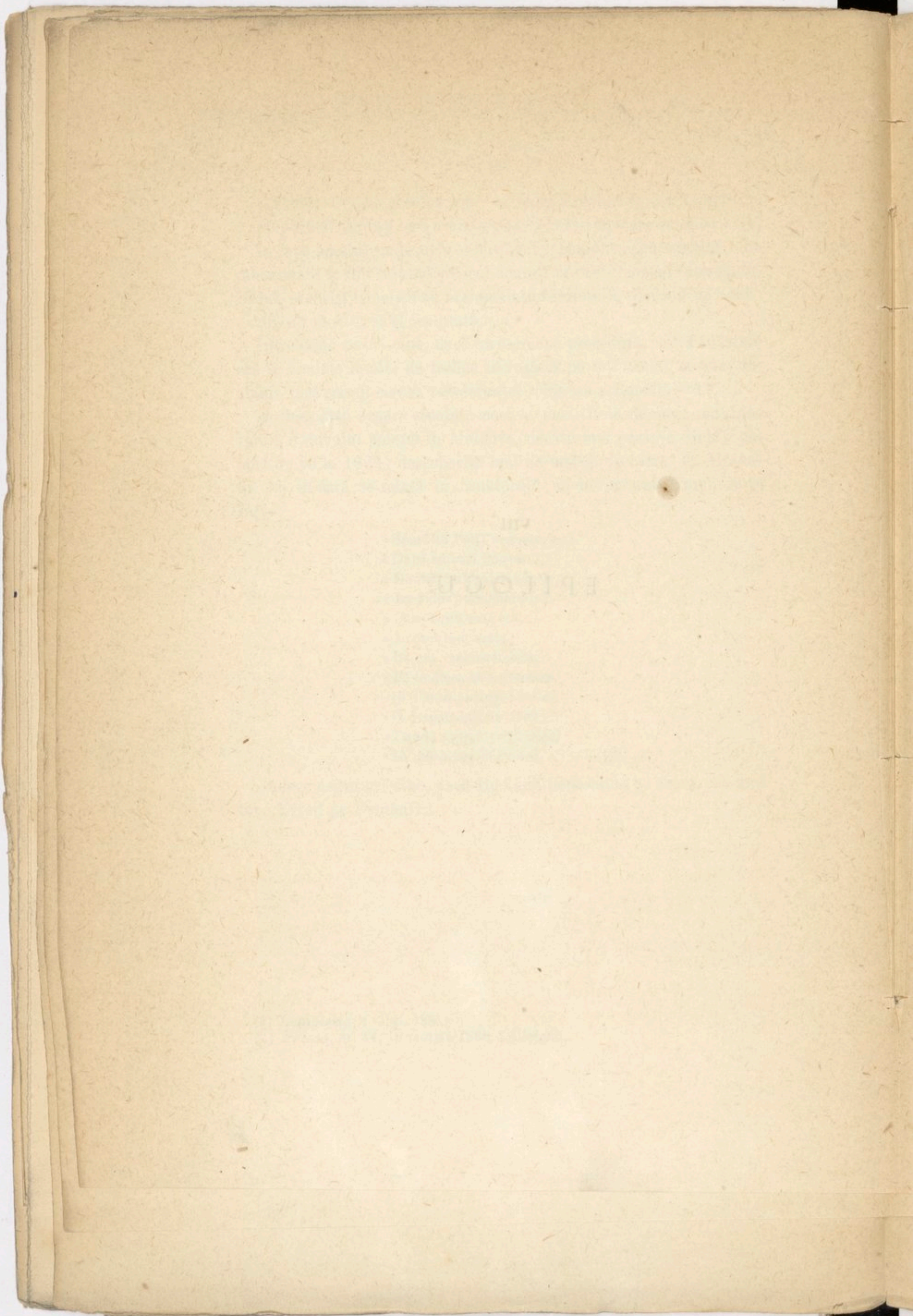
(2) *Pressa*, nr. 14, 19 martiă 1868, foilletonă.

VIII

EPILOGU.

Studiul de față este pré lungă și pré scurtă din diferite puncturi de vedere.

E pré lungă pentru toți acei ce simțeau de mai 'nainte, într'un mod instinctiv, prin un fel de intuiție, din profundul cugetului, din aerul ce respiră, fără ajutorul documentelor, cumcă naționalitatea noastră, înzestrată de însăși natura cu spiritul cel mai străin bigotismului, este absolutamente incapabilă de a'si perde timpul în sterpele preocupăți teologice, încât e cu totul de prisos de a mai pune măcar în cestiune toleranța religioasă a Românilor.

E pré scurtă această lucrare, pe de altă parte, în proporțiune cu grămada de materialuri, ce se îmbuldiau cu abundență sub mânele noastre, încât ne-ar fi fost cu puțință de a întinde fiă-care capitol pînă la dimensiunile unui volum întreg, dîndu astă-fel la lumină opuri separate despre istoria deosebitelor religiuni, succese una după alta sîu condensate la un loc pe îngustul spațiu al României.

Puși în această dilemă de a da pré mult sîu de a nu da nimica, noi ne încercăm a alege uă cale intermediară rațională, de uă potrivă depărtată dela ambele extreme, justificînd prin testimoniul istoriei vocea conștiinței noastre naționale, dar ferindu-ne totu-d'ua-dată cu cea mai mare stăruință de luxul unei erudițiuni inoportune și de înflătura unui pedantism scolastic.

Și totuși, orî-cât de statornică a fost silința noastră de a ne mărgini strictamente în sfera probelor celor mai decisive, înlăturîndu cu deseversire toate detaliile de o importanță secundară, noi nu

suntemă încă siguri, de nu era cu cale de a fi cu multă și mai sobri în demonstrațiune, de vreme ce numai uă parte din argumentele, aduse în cursulă acestei serieri, ară fi fostă de adjunsă și de prisosă.

Acuma, dreptă încheiare, concentrându-ni atențiunea asupra rezultatului definitivă ală cercetăriloră de mai susă, noi ne aflămă în fața a două conclusiuni, una generală și cea-l-altă politică, aparținându astă-felă fiă-care la uă altă ordine de ideie, deși derivându dintr'ună singură punctă de plecare, asemenea aceloră perae, ce țig-nescă din același isvoră, pășescă dintru'nteiă în armoniă, apoi se bifurcă, se depărtéză, și în fine mergă a fecunda diferite câmpuri.

Prima conclusiune este toleranța religiósă așa dicându universală a străbuniloră nostri pentru tóte riturile a tuturoră națiuniloră, fără nici uă distincțiune de afinitate, protestanți, catolici, mahometani, gregoriani, lipoveni, israeliți, slavă, germani, turci, tătari, armeni, etc. după cum am demonstrat-o pe rândă în seria celoră șapte capitole precedinți ale scrierii de față.

Acéstă conclusiune a noastră, espresă mai-mai cu nesce cuvinte identice, ni pare bine de a o găsi de multă deja emisă de cătră trei călători din secolulă XVI, unulă Némțu, altulă Italiană și celă d'ală treilea Polonă, manifestându câte-și-trei în acordă admirațiunea loră pentru minunata toleranță religiósă a Romăniei, ce'i uimă ca ună fenomenă curiosă și fără esemplu.

George Reichersdorff, ambasadorulă austriacă la curtea lui Petru Rareșă, dice așa :

« Sunt aci diverse secte, diverse genuri de religiuni și de némuri,
« Ruteni, Poloni, Sêrbi, Armeni, Bulgari, Tătari, nu mai puçină și
« Sași din Transilvania, locuindă pe ici pe colea sub sceptrulă dom-
« nului moldovenescă, cari toți întrebuintéză fără a se certa feluri
« de feluri de ceremonie și de dogme, avându fiă-care sectă seă na-
« țione deplina libertate de a urma proprieloră seă rituri și obi-
« ceie... » (1)

În același modă se pronunță Giovanandrea Gromo, éru Mateiă Strykowski, carele cutrierase între aniă 1572—1575 în două rên-
duri tótă Romănia, esclamă cu emfasă în versuri:

(1) *Chorographia Moldaviae*; p. 50.

« Acolo Munténŭ, Sêrbŭ, Țiganŭ, Grecŭ, Italianŭ, lume amestecată! » (1)

Cu două secolŭ mai în urmă, deja în epoca fanariotismului, călătorulŭ ragusanŭ Raicevich reproducea aceleași laude, dicândŭ :

« Fie-care sectă și religiune e tolerată de a'și esercita cultulŭ seŭ fără nici o împedecare.

« În Țêra Romănescă se află mai multe monastiri de Franciscani Observanți, cari depindŭ de la episcopulŭ de Nicopole din Bulgaria.

« În Bucuresci este o biserică luterană și o sinagogă evrească.

« În Moldova, fiindŭ pré-numeroși, Israeliți obținură permisiunea de a avé mai multe templuri.... » (2)

Conclusiunea a doua a studiului nostru, acea parțială, acea practică, acea politică, după cum am numit'o mai susŭ, și pe care noi înșine o mărturisimŭ a fi adevărata cauză, ce ne împinsese a lua péna în mână, este anume faptulŭ celŭ ardinte a 500,000 de Jidovi, năvăliți în România cu tabere întregi, bărbați, femeie, pisice și purcei, curatŭ ca imigrațiunile cele imense ale barbarilorŭ asiatici din evulŭ-mediu, de sigurŭ nu pentru a cere de la noi uă toleranță, pe care, grație cerului, nici aiuri nimeni nu le-o mai refusă astă-dî!

Nu este nici de cum cestiune despre credința acestorŭ venetici: d'arŭ fi ei creștini, idolatri seŭ buddiști, totŭ una!

Este destulŭ de a constata monstruositatea unui elementŭ cu totul străinŭ, ce vine a se suprapune d'ua dată peste elementulŭ românescŭ, într'ua proporțiune atâtŭ de spăimântătoră, în câtŭ vedemŭ astădî unŭ Jidovŭ la patru Români și suntemŭ pe cale de a avé mână patru Jidovi la unŭ Românŭ!

Statelorŭ occidentale le dă mâna de a ne taxa pe noi de barbari, de selbateci, de antropofagi, de oră-ce în Francia, în Anglia, în Germania, tótă populațiunea israelită este d'abia ca uă picătură semitică într'unŭ oceanŭ europeanŭ, fără ca să mai vorbimŭ, că acolo naționalitățile sunt deja consolidate, pe cândŭ a noastră se află într'ua stare fluidă, așteptândŭ cu bătaie de inimă ca viitorulŭ să'i dea uă formă precisă.

(1) *Kronika polska*, Warszawa, 1846, t. 1, p. XVI biografia.

(2) *Osservazioni intorno la Valacchia e Moldavia*; Napoli, 1788, p. 245—246.

Provedința osândi némulă lui Israelă a retăci împrăștiată pe totă suprafața globului pământesc, pedepsindă astă-felă nu atât pe elă însuși, precum pe acei, asupra cărora se revărsă acestă potopă ală Palestinei.

Ei bine, este ore justă de a insista, ca buba întregă să se concentreze și să spargă pe frumosul corpă ală Romăniei, în locă de a se întinde în nesce dose nesimțite în toate direcțiunile, de la ună polă pănă la altulă, după cum a voit-o decretulă Destinului?

Vomă primi atunci și noi cu abnegațiune partea cătă ni se va cuveni nouă din suma totală a acestui biră de ospitalitate; însă nu vomă consimți nici uă-dată de a plăti numai țera noastră pentru totă lumea!

Evreii fiindă în proporțiune de 1 la 60 în respectulă totalei populațiuni a Europei, nouă ni aparțină celă multă 80,000 de Israeliți pentru România întregă, iar restulă bine-voescă a se distribui, după analogiă, în Francia, în Anglia și în Germania.

S'apoi cîudată pretențiune!

Nimeni nu ni contestă dreptulă de a refusa calitatea de cetățenă română unui Némțu, unui Francesă, unui Muscală; nimeni nu se indigneză în fața ostracismului celui escepțională, la care tractatele noastre cu Turcia au espusă pe însiși Otomani; și cu toate acestea, de 'ndată ce vine pe tapetă cestiunea Evreilor, miă de contestări de indignațiune se audă din toate părțile, de pe malurile Seinei, de pe țărmii Tamisei, de pe colinele Rinului, strigându-ni pe toate tonurile diapazonului: netoleranță religiósă! netoleranță religiósă!

Studiulă de față, prin greutatea fapteloră celoră mai autentice, va servi a convinge, ne măgulimă a crede, chiară pe cei mai obstinați din legiunea detractoriloră nostri, cumcă Românulă, în privința Jidoviloră, ca și în oră-care altă de acéstă natură, pôte fi mișcată de simțulă conservațiunii națiionale seă stepănită de imperiositatea intereseloră economice, dar nu se va pogorî nici-uă-dată pănă la ideia unei stupide persecuțiuni contra Talmudului, contra rabiniiloră, contra sinagogei!

Sfêrșindă acéstă scriere, nu ne putemă opri de a nu asemăna timpulă nostru, cândă ni se impută tocmai nouă netoleranța religiósă, fără ca ea să ni fi trecută vr' uă-dată măcară prin gândă, cu acele triste

epoce, pe cari le descrie teribilul geniū alū lui Shakspeare , cândū
« omulū este privitū ca trădătorū fără ca să cunoscă obiectulū trădării
« și tremură fără ca să scie de ce anume se teme » :

« But cruel are the times, when we are traitors,
« And do not know ourselves ; when we hold rumour
« From what we fear, yet know not what we fear... »

(MACBETH, IV, 2).

FINE.

O N O T A - B E N E

În momentul de a eși din presă această scriere, întâmplarea ni procură numărul din 2 Maiu alu pamfletulu periodicu, numitû Trompetta Carpaților, în care D. Cesarû Bolliacû, ne sciendû pe semne de cine să se mai acate, căci cinci ani de o profesiune neîntre-ruptă se parû a fi sleitû izvórele domniei selle, face următórea allusi-une la prima edițiã a operei de față, eșită în colónele *Românulu*:

« Crémieux acum urmézã să'si fi mărginitû rolulû numai prin
« publicitate : a ocări pre Români și a arrêta publiciștilorû europeni
« articolulû din jurnalulû Românulû, iscălitû de D. Hăjdeû, prin
« care se dovedesce cu istoria în mână, că țera acésta, pôně să nu
« fie locuită de Români, a fostû locuită de Jidovi, și că prin urmare
» nu Jidoviî aû năpăditû în țera Românilorû, ci Româniî aû năpă-
« ditû în țera Jidovilorû ; nu țera Românilorû trebue deșertată de Ji-
« dovi, ci țera Jidovilorû trebue deșertată de Români ».

Lectoriî nostri sunt rugați de a căuta în una séu în ambele edițiuni alle acestei scrieri ceea ce ne attribue D. Cesarû Bolliacû, și dacă vorû găsi nesce lucruri cu totul oppuse, atunci să bine-voéscă dumnélorû înșiî de a applica domniei selle epitetulû, ce i se cuvine, deși acelû epitetû, orî-cătû de puçinû măgulitorû, totû încă nu va fi pentru prima óră.

B. P. Hăjdeû.

